

Verbondenheid maakt het verschil

Joke Denissen
Studentnummer 2134319
Master Special Educational Needs (M SEN)
Fontys Opleidingscentrum Speciale Onderwijszorg
Leerroute Intern Begeleider
Begeleid door Louise Corvers
Juni, 2010

brengt
stilstaan bij
wat me
dag na dag
overkomt
boeit
raakt
me
beetje bij beetje
dichter
bij
mij?

Depondt (1998)

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
Samenvatting	5
Inleiding	7
1 Aanleiding en probleemstelling	10
1.1 Aanleiding van het onderzoek	10
1.2 Doelstelling van het onderzoek	11
1.3 Onderzoeksvraag	11
1.4 Mijn verwachtingen	12
2 Een theoretisch kader	13
2.1 Verbondenheid en respect	13
2.1.1 Van verbondenheid naar respect.	16
2.1.2 Verbondenheid als basis voor een positieve en respectvolle schoolcultuur	16
2.2 Wat verstaan we onder een pedagogisch klimaat?	17
2.3 ErvaringsGericht onderwijs	18
2.4 Aanbevelingen voor de onderzoeksmethode	20
3 Onderzoeksmethodologie	21
3.1 Onderzoeksvragen	21
3.2 Onderzoeksvorm	21
3.3 Onderzoeksgroep	22
3.4 Het verzamelen van de onderzoeksgegevens	22
3.4.1. Vragenlijsten voor de leerkrachten	22
3.4.2. Interview met de leerkrachten	23
3.4.3. Interview met kinderen	23
3.5 Triangulatie	24
3.8 De verwerking van mijn onderzoeksgegevens	24
3.7 Validiteit en betrouwbaarheid	25
3.8 Ethiek	25
4 Data en resultaten	27
4.1 Welke beelden hebben leerkrachten bij verbondenheid?	27
4.2 Welke beelden hebben leerlingen bij een school waar ze zich huis voelen?	29

4.3 Waar zie je als leerkracht al initiatieven om verbondenheid te versterken en waar zie je kansen	30
5 Conclusies	35
5.1 Welke beelden hebben leerkrachten bij verbondenheid?	35
5.2 Welke beelden hebben leerlingen bij een school waar ze zich thuis voelen?	35
5.3 Welke initiatieven nemen leerkrachten al om verbondenheid te bevorderen en waar zien ze al kansen?	37
5.4 Wat zijn de juiste initiatieven om als leerkrachten van de Bienenkebolders een leefklimaat van verbondenheid te bevorderen?	38
6 Evaluatie	39
Literatuurlijst	42
Bijlagen: Bijlage 1: Vragenlijst eigen ervaringen leerkrachten	43
Bijlage 2: Vragenlijst interview kinderen	44
Bijlage 3: Vragenlijst huidige initiatieven leerkrachten	45
Bijlage 4: Vragenlijst kansen en mogelijkheden leerkrachten	46
Bijlage 5: Matrix vragenlijst eigen ervaringen verbondenheid leerkrachten	47
Bijlage 6: Interviewmatrix kinderen	49
Bijlage 7: Interviewmatrix leerkrachten	54
Bijlage 8: Matrix vragenlijst huidige initiatieven leerkrachten	57
Bijlage 9: Matrix vragenlijst kansen en mogelijkheden leerkrachten	63

Samenvatting

Op mijn school, basisschool “de Bienenekolders” waar ik werk als intern begeleider, wordt gewerkt volgens het Ervarings Gerichte onderwijs (E.G.O.) en hebben we respect voor het kind hoog in het vaandel staan.

Dat respect voor het kind blijkt er niet altijd toe te leiden dat kinderen ook respect tonen voor elkaar, voor de leerkracht en de schoolomgeving.

Dit heeft gevolgen voor het welbevinden en het gevoel van veiligheid bij kinderen.

Met dit onderzoek wil ik er achter komen waar op de Bienenekolders kansen liggen om respectvol omgaan met elkaar te bevorderen.

Studies bevestigen het inzicht dat respectvol gedrag alleen kan groeien vanuit ervaringen van verbondenheid.

Daarom ben ik gaan onderzoeken hoe we op de Bienenekolders binnen het Ervarings Gerichte onderwijs een levenshouding van verbondenheid kunnen versterken.

‘Verbondenheid’ is een basisattitude van de mens naar een steeds ruimer wordende omgeving toe en kent de volgende dimensies:

De band van de mens met:

1. Zichzelf
2. De ander(en)
3. De materiële omgeving
4. De sociale omgeving
5. De natuurlijke totaliteit, het levensgeheel.

Om de vraag te kunnen beantwoorden met welke initiatieven de leerkrachten op de Bienenekolders het leefklimaat van verbondenheid kunnen bevorderen heeft het team van leerkrachten (9) vragenlijsten ingevuld, heb ik interviews met 4 leerkrachten afgenomen en heb ik 16 kinderen (een steekproef uit de groepen 1 t/m 8) geïnterviewd.

Bij het team zijn de reacties verzameld via sleutelvragen gericht op de 5 dimensies van verbondenheid. Bij de kinderen is steeds gezocht naar de basisbehoeften voor hun welbevinden: behoefte aan een goede relatie, behoefte aan competentie en behoefte aan autonomie.

Met het onderzoek is uit het team een rijke schat van levenservaringen naar boven gekomen. Het heeft ook aanleiding gegeven tot het uitwisselen van ervaringen binnen het team.

De team leden geven aan en ik heb dat ook ervaren bij het afnemen van de interviews, dat ze bewuster en intensiever betrokken zijn bij het vraagstuk van verbondenheid. Dat ze, met deze levenservaringen in hun achterhoofd, door een bril van verbondenheid kijken naar de onderwijspraktijk.

Alle leerlingen geven in de interviews aan dat ze behoefte hebben aan een goede relatie met elkaar: *“ ik voel me thuis op school als ik vrienden om me heen heb met wie ik kan spelen en geen ruzie heb”, “ Ik vind het gewoon heel fijn om bij hen te zijn. Ik vertrouw ze, kan bij hen alles kwijt”*.

Voor kinderen is het voor hun welbevinden dus heel belangrijk om op school vriendjes te hebben, tijd te hebben met hen om te gaan en is het belangrijk dat ze aardig gevonden worden. De leerkrachten zien dat ook.

E.G.O. heeft al veel aandacht voor welbevinden en betrokkenheid van kinderen. De werkvormen die bij E.G.O. horen bieden mogelijkheden. De kansen die mijn collega's daarin zijn gaan zien gedurende mijn onderzoek zijn het bewijs.

Op basis van voorgaande kunnen we op de Bienenkebolders verbondenheid laten groeien door meer tijd te nemen voor intervisie tussen de leerkrachten opdat we beter de kansen voor verbetering bij de diverse activiteiten zien. Verbondenheid moet deel worden van de hele schoolcultuur en –structuur en niet iets wat je terugziet in enkele werkvormen.

Kijkend naar wat kinderen en leerkrachten hebben aangegeven, de behoefte van kinderen, huidig initiatieven, kansen en uitgangspunten E.G.O. en de behoeften van leerkrachten zou ik de volgende aanbevelingen willen doen:

- structureel tijd inplannen voor intervisie tussen leerkrachten,
- structureel verbondenheid op de agenda plaatsen,
- bestaande initiatieven evalueren op het criterium verbondenheid,
- nascholing bieden voor het team in het voeren van een goede ErvaringsGerichte dialoog,

Met deze aanbevelingen die zorgen voor meer verbondenheid gaan we op de Bienenkebolders het verschil maken.

Inleiding

ErvaringsGericht Onderwijs (E.G.O.) gaat er van uit dat kinderen die met plezier naar school gaan en vaak betrokken werken zich optimaal kunnen ontwikkelen. Om dat welbevinden en die betrokkenheid te verhogen is het volgens Laevers (2004) belangrijk dat de leerkrachten weten wat er zich in kinderen afspeelt (de ervaringsstroom) Door open en respectvol met kinderen te communiceren (de ervaringsgerichte dialoog) zien de leerkrachten wat er echt leeft in kinderen en daarmee geven ze de kinderen zicht op hun eigen unieke ontwikkeling. Voor die ontwikkeling is het belangrijk veel aandacht te besteden aan een goede leeromgeving; een prettige ruimte met veel overzichtelijke uitdagingen en met veel ruimte voor de initiatieven van kinderen.

'In ErvaringsGericht Onderwijs is respect voor het kind en zijn rechten een sterk motief geweest tot innovatie: de erkenning van het rijke innerlijke leven van kinderen, het verlenen van het recht om mee te bepalen in welke activiteiten ze zich engageren, de afbouw van moraliserende tussenkomsten en het bepleiten van een 'natuurlijke' en niet-infantiliserende omgangsstijl zijn daar aanwijzingen voor. (Laevers 2004)

Deze uitgangspunten spreken mij erg aan. Het leidt tot een onderwijsconcept waarin een kind de kans krijgt zichzelf en de wereld te ontdekken door actief om te gaan met anderen en met de omringing. Waarbij ze hun mogelijkheden en ook hun grenzen leren kennen.

18 jaar geleden ben ik tijdens mijn stage op de Bienenkebolders voor het eerst in aanraking gekomen met het Ervarings Gericht onderwijs. In 1989 is op initiatief van ouders De Bienenkebolders opgericht: een openbare basisschool waar volgens het concept van het ErvaringsGericht onderwijs wordt gewerkt.

Sinds ik mijn opleiding aan de deeltijd PABO in 1993 heb afgerond ben ik werkzaam ik op deze school.

De eerste 14 jaar heb ik in alle groepen ervaring opgedaan als groepsleerkracht. De laatste 2 jaar werk ik 2 dagen per week als intern begeleider. Daarnaast vervang ik 1 dag per week de adv voor mijn collega's.

Ik vind het een hele uitdaging om als intern begeleider leerkrachten te begeleiden in het geven van de zorg aan zijn/haar groep. Binnen het E.G.O. spreken we van zorg wanneer er bij de kinderen onvoldoende welbevinden en/of betrokkenheid is op één of meerdere ontwikkelingsgebieden.

De begeleiding van de kinderen vindt zoveel mogelijk plaats in de eigen groep door de eigen leerkracht. Er is bewust voor gekozen om geen remedial teacher aan het team toe te voegen. Het is mijn rol als intern begeleider om de leerkrachten bij de begeleiding van de kinderen te helpen. Vorig jaar ben ik gestart met de opleiding intern begeleider. Dit heeft mij al veel bagage opgeleverd om mijn werk als intern begeleider steeds verder te professionaliseren.

De Bienenkebolders is een openbare basisschool met 160 leerlingen verdeeld over 7 groepen.

Kinderen van verschillende leeftijden zitten bij elkaar in de groep (heterogene groepen) Het niveauverschil dat hierdoor ontstaat, bevordert dat kinderen met en van elkaar leren. De ervaring van jongste of oudste te zijn in een groep is hierbij erg waardevol.

De groepen zijn op dit moment als volgt samengesteld:

Groep 1/2	Groep 1/2	Groep 3/4	Groep 3/4	Groep 5/6	Groep 5/6	Groep 7/8

Het team bestaat uit de directeur, tien groepsleerkrachten en een intern begeleider. De interne begeleider, de twee bouwcoördinatoren en de directeur vormen samen het IMT.

Iedere klas is ingericht met een vaste kring en er zijn hoeken met verschillende werkplekken waaruit kinderen kunnen kiezen. Zo krijgen ze meer kans om initiatief te nemen. De kring is een ontmoetingsplek voor het uitwisselen van ideeën, gevoelens en ervaringen.

Respect voor het kind hebben we op de Bienenkebolders hoog in het vaandel staan. In onze schoolgids (2009/2010 blz. 9) staat dat als volgt omschreven:

'Elk kind stapt onze wereld binnen met een eigen ík en een eigen ontwikkeling. Wij, als volwassenen hebben de opdracht het kind te laten groeien naar zelfstandigheid in een goed voorbereide omgeving. Bij alles wat we doen met en voor het kind vragen we ons af of er sprake is van een gezonde omgeving, voor het kind. Steeds kijken we of het kind ontspannen is, zich wel bevindt'

Dat respect voor het kind blijkt er niet altijd toe te leiden dat kinderen ook respect tonen voor elkaar, voor de leerkracht en de schoolomgeving.

Dit heeft gevolgen voor het welbevinden en het gevoel van veiligheid bij kinderen.

Met dit onderzoek wil ik er achter komen waar op de Bienenkebolders kansen liggen om respectvol omgaan met elkaar te bevorderen

Binnen het E.G.O. wordt het begrip 'Verbondenheid' gehanteerd als motto voor opvoeding in waarden en normen. Omdat onze school zich daar nog niet echt in verdiept heeft wil ik onderzoeken of daar kansen liggen in relatie tot het bevorderen van respectvol omgaan met elkaar.

Hoofdstuk 1 Aanleiding en probleemstelling

1.1. Aanleiding van het onderzoek

De principes van het ervaringsgericht onderwijs zijn gebaseerd op respect. Respect voor de ontwikkelingsdrang van het kind, respect voor elkaar en voor de omgeving. We willen kinderen het gevoel geven dat ze meer dan de moeite waard zijn. Er wordt veel aandacht besteed aan een veilige leer- en leefomgeving. Toch zien we dat kinderen niet altijd respect tonen voor medeleerlingen, leerkrachten en de schoolomgeving.

Ik zie het om me heen. Ervaar het ook op de dag dat ik in de groep sta.

We worstelen op school met de vraag: hoe gaan we om met dit 'respectloos'gedrag? We vragen ons ook af: waar komt dit gedrag vandaan en hoe kunnen we dit gedrag voorkomen?

We willen dus niet alleen kijken naar oplossingen die onmiddellijke effect hebben (zorgen dat het nu stopt) maar ook kijken naar de onderliggende oorzaken.

Aan het E.G.O. is een aantal jaren geleden naast welbevinden en betrokkenheid het sleutelwoord verbondenheid toegevoegd.

Wat het E.G.O hiermee nastreeft is een grondhouding van verbondenheid creëren met alles wat leeft. Die beleving van verbondenheid maakt dat mensen zorg gaan dragen voor zichzelf, de ander, de omgeving, de wereld. (Herpen v. 2005)

Dit heeft me aan het denken gezet. Op de Bienenkebolders zijn we nog niet zo (bewust) bezig met verbondenheid als basis voor respectvol gedrag.

Op een maandagochtend kom ik groep 5/6 binnen en zie in de kring een aantal kinderen die aan het breien zijn. De vrijdag daarvoor had de leerkracht een aanbod breien gedaan. Bart, een jongen uit groep 5, had daar wel belangstelling voor en vroeg of hij zijn breiwerk mee naar huis mocht nemen. Zijn moeder stelde toen voor om grotere breinaalden en dikkere breiwol te kopen. Bart heeft zowat het hele weekend zitten breien.

Op maandagochtend komt hij met zijn breiwerk weer op school. Hier wordt hij vol bewondering ontvangen door zijn klasgenoten. 'Heb jij dat gedaan? Dat wil ik ook,' is de reactie van een aantal kinderen. De leerkracht gaat hier meteen op in en regelt breinaalden en wol. De hele dag door zie je kinderen, alleen of in een groepje, met een breiwerkje in de weer. Zo ook Rob, een jongen die het moeilijk vindt om stil te zitten en nogal wat aandacht van zijn omgeving vraagt. Hij komt aan mij vragen of ik steken voor hem op wil zetten. Hij heeft gehoord dat ik dat zo goed kan. Hij zit nu vol trots te breien. Het straalt een en al rust uit.

Wat maakt dat dit zo'n fijne sfeer oproept? Dat kinderen vol bewondering zijn naar elkaar? Dat kinderen uit andere groepen er gezellig bij komen zitten? Is dit verbondenheid zoals Depuydt het omschrijft?

'Verbondenheid is een levenshouding: jezelf en anderen benaderen met openheid en waardering, eerbied voor alles wat is'

(Depuydt e.a. 2001 blz. 84)

1.2. Doelstelling van het onderzoek.

Vanuit mijn overtuiging dat respectvol gedrag bevorderd wordt door goede verbondenheid wil ik gaan onderzoeken hoe we een levenshouding van verbondenheid kunnen versterken.

De doelstelling van mijn onderzoek is daarom gericht op het uitzoeken hoe verbondenheid een basis kan zijn voor een positief schoolklimaat in het bijzonder respectvol gedrag.

De doelstelling in mijn onderzoek is erachter komen welke initiatieven we kunnen nemen om verbondenheid versterken.

1.3. Onderzoeksvraag

Vanuit de doelstelling van mijn onderzoek ben ik gekomen tot de volgende onderzoeksvraag:

Wat zijn de juiste initiatieven om als leerkrachten van de Bienenkebolders een leefklimaat van verbondenheid te bevorderen?

Om deze vraag goed te kunnen beantwoorden heb ik me de volgende deelvragen gesteld:

- Welke beelden hebben leerkrachten bij verbondenheid?
- Welke beelden hebben leerlingen bij een school waar ze zich thuis voelen?
- Welke initiatieven nemen leerkrachten al om verbondenheid te bevorderen en waar zien ze kansen?

1.4. Mijn verwachtingen

Op de Bienenkebolders is veel aandacht voor het welbevinden van kinderen. We zien soms kinderen die respectloos gedrag vertonen. Dit heeft gevolgen voor het welbevinden van anderen. Dit zegt ook iets over het welbevinden van kinderen die respectloos gedrag laten zien. Verbondenheid kan mogelijk een antwoord zijn.

Ik heb er moeite mee wanneer mensen geen respect tonen en ik ben er van overtuigd dat respectloos gedrag afneemt wanneer kinderen goed in hun vel zitten c.q. het naar hun zin hebben.

Daarom is het voor mij persoonlijk van belang met dit onderzoek aan te kunnen tonen dat het werken aan een leefklimaat van verbondenheid respectloos gedrag op school en in de klas kan verminderen.

Ik ben tevreden wanneer het hele team bewuster en intensiever actief wordt met het verbeteren van de onderlinge verbondenheid om hopelijk daarmee respectvol gedrag te bevorderen.

Zo hoop ik na afloop van dit onderzoek een aantal haalbare aanbevelingen te doen waar we op onze en wellicht ook op andere scholen mee aan de slag kunnen.

Mijn droom is dat we uiteindelijk kunnen zeggen:

‘Verbondenheid met elkaar’ zorgt ervoor dat de Bienenkebolders een school is waar het fijn is om te spelen, te leren, te werkente zijn.

Hoofdstuk 2. Een theoretisch kader.

Omdat ik wil onderzoeken of verbondenheid respectvol gedrag bevordert en hoe verbondenheid op een school bevorderd kan worden ga ik in dit hoofdstuk in op de theoretische achtergrond van de begrippen verbondenheid en respect, evenals op de relatie daartussen. Het is belangrijk te bekijken wat de relatie is tussen verbondenheid en respect en het pedagogisch klimaat. Omdat het onderzoek plaatsvindt op de Bienenkebolders ga ik in op de betekenis van verbondenheid en respect binnen het concept van het E.G.O.

2.1 Verbondenheid en respect

Synoniemen van verbondenheid zijn: ban, eensgezindheid, lotsverbondenheid, saamhorigheid en solidariteit.¹

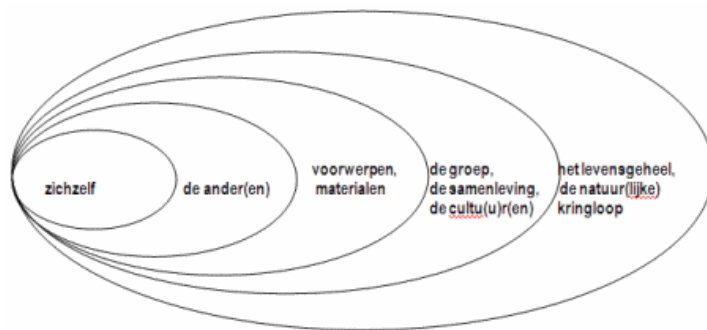
Depuydt (2001) definieert verbondenheid als volgt:

‘Verbondenheid’ is een basisattitude van de mens naar een steeds ruimer wordende omgeving toe. Hierbij onderscheiden wij (als uitdijende omgevingscirkels) de volgende dimensies:

De band van de mens met

- 1. Zichzelf*
- 2. De ander(en)*
- 3. De materiële omgeving*
- 4. De sociale omgeving*
- 5. De natuurlijke totaliteit, het levensgeheel.*

¹ Synoniemen verbondenheid. Geraadpleegd op 9 juni 2010
www.mijnwoordenboek.nl

Verbondenheid gaat dus over het bewust ervaren van het feit dat je deel uitmaakt van een geheel.

Het doel van het opsplitsen van verbondenheid in 5 banden is volgens Depuydt (2001) het ruime begrip van verbondenheid tastbaarder en in de praktijk werkbaar en bespreekbaar maken. In de praktijk vloeien de banden vaak in elkaar over.

Onderzoek van Deklerck en Depuydt (2001) heeft uitgewezen dat respectloos gedrag onder jongeren vaker voorkomt naarmate er meer schakels ontbreken die zorgen voor een band. Zij hebben de conclusie getrokken dat het kenmerk van respectloos gedrag de emotionele afstand tussen 'dader' en 'slachtoffer' is. Dit geldt ook voor 'kleinere' vormen van respectloos gedrag (pesten, brutaliteit, verbaal geweld) zoals ik dat bij ons op school zie.

Respectloos gedrag kan je dus zien als het geheel of gedeeltelijk ontbreken van een band met de mensen en de omgeving aan wie men schade berokkend.

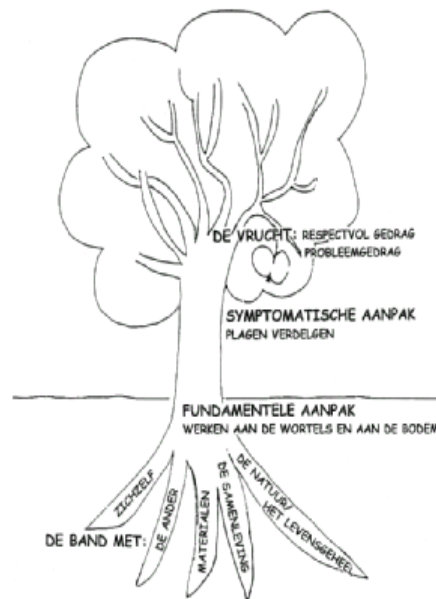
Als de oorzaak voor respectloos gedrag een gebrek aan 'verbondenheid' is dan moeten we er dus voor zorgen dat die verbondenheid zoveel mogelijk (opnieuw) tot stand komt, want ervaringen van "verbonden zijn", zijn een eerste stap naar een basishouding van verbondenheid.

Studies bevestigen volgens Deboutte (2001) het inzicht dat respectvol gedrag alleen kan groeien vanuit ervaringen van verbondenheid.

In deze studies gaat het steeds om het ontwikkelen van een grondhouding van verbondenheid bij kinderen en van een leefklimaat van verbondenheid op school. Verbondenheid moet deel worden van de hele schoolcultuur en –structuur en niet iets wat je terugziet in enkele lessen.

Hier wordt dus de duidelijke relatie tussen respect en verbondenheid bevestigd zoals ik die zelf op de Bienenkebolders ervaar.

‘Als kinderen klein zijn, moet je ze diepe wortels geven...als kinderen groot zijn, moet je ze vleugels geven’ (oud Indisch spreekwoord)

De metafoor van de appelboom geeft dit mooi weer. (Depuydt 1999)

De appelboom is het symbool voor het opgroeiende kind.

De vijf wortelstokken die de boom voeden en die hem in de aarde verankeren staan voor de vijf vormen van verbondenheid. De appel staat voor de positieve, respectvolle houding van het kind

Jammer genoeg wordt de boom wel eens aangetast door ongedierte (vormen van respectloos gedrag) Deze plagen kunnen we op verschillende manieren bestrijden.

Curatieve initiatieven (verdelgende spuitbus), specifieke preventieve maatregelen (probleemvoorkomende of beschermende spuitbus) tot preventiemaatregelen die de wortels van het probleem aanpakken (algemene en fundamentele preventie)

Wanneer je vanuit verbondenheid kijkt dan ga je altijd op zoek naar de reden van deze plagen. Je kijkt dan steeds opnieuw naar de appelboom in zijn geheel en vooral naar de kwaliteit van de wortels en van de bodem. Het toevoegen van humus aan de bodem en het versterken van de wortels zorgen ervoor dat de boom op zich sterker en gezonder wordt. Zo kun je met het uitwerken van duurzame en positieve initiatieven verbondenheid tot stand laten komen. Een gezonde boom is minder kwetsbaar wanneer plagen de kop opsteken

Je kunt dus stellen dat voor de groei naar respectvol gedrag er krachtige wortels van verbondenheid in een gezonde bodem nodig zijn en daarom is het belangrijk om te investeren in de kwaliteit van het schoolklimaat.

Nu het zo duidelijk is dat respectvol gedrag geworteld is in verbondenheid wil ik er met mijn onderzoek achter komen welke initiatieven we kunnen nemen om verbondenheid met de vijf factoren te bevorderen. Kinderen stevig laten wortelen in verbondenheid zodat het respectloos gedrag wat ik bijvoorbeeld ook op onze school nog teveel zie, vermindert.

Hoewel de manier van straffen hierbij ook belangrijk is ga ik met mijn onderzoek hier niet verder op in. Ik ben met mijn onderzoek meer geïnteresseerd in de preventieve maatregelen om, passend bij de metafoor van de appelboom, de “plaag te bestrijden”.

2.1.2 Verbondenheid als basis voor een positieve en respectvolle schoolcultuur

De opvattingen uit de vorige paragraaf sluiten goed aan bij hoe binnen het onderwijs wordt aangekeken tegen omgaan met waarden en normen.

Wanneer ik dat vertaal naar de schoolsituatie dan is het dus belangrijk dat de leerlingen zich verbonden voelen met zichzelf, elkaar, de activiteiten en de schoolgemeenschap.

Een indrukwekkend voorbeeld van wat verbondenheid kan doen in een klas en het belang van een goede relatie tussen leerkracht en leerling vind ik de documentaire ‘Japanse levenslessen’ van regisseur Noboru Kaetsu (2003)

In deze documentaire wordt Mr. Toshiro Kanamori een jaar lang gevolgd met zijn klas. Hij heeft één wens: ‘kinderen leren samen gelukkig te worden. Hij leert de

kinderen dat als er één iemand niet gelukkig is, dat er dan niemand gelukkig is. Daarom staat “aandacht voor” en “inleven in” op het lesrooster. Hij laat zien hoe je verbondenheid creëert met en onder zijn leerlingen. Hij moedigt kinderen aan om hun eigen sterke kanten als die van hun vrienden te bevestigen en te laten bevestigen. Dit heeft tot gevolg dat kinderen echt voor elkaar opkomen.

Deze documentaire is voor mij een bevestiging dat verbondenheid echt het verschil maakt voor een goed pedagogisch klimaat. Ook wordt het belang van een goede relatie tussen leerkracht en leerling bevestigd.

2.2. Wat verstaan we onder een pedagogisch klimaat?

Er bestaan veel verschillende definities voor het begrip pedagogisch klimaat. Vanuit mijn ervaringen binnen het E.G.O. waar het welbevinden van kinderen centraal staat is naar mijn mening een van de meest duidelijke definities afkomstig van Alkema 2006 (p. 347):

‘Onder pedagogisch klimaat verstaan we het totaal aan bewust gecreëerde en aanwezige omgevingsfactoren die inspelen op het welbevinden van het kind waardoor het zich in meer of mindere mate kan ontwikkelen’

Het pedagogisch klimaat wordt dus bepaald door omgevingsfactoren en deze hebben invloed op het welbevinden van het kind. Alkema benadrukt hiermee het belang van de leerkracht. Want de leerkracht heeft via zijn handelen invloed op deze omgevingsfactoren, invloed op het welbevinden en daarmee ook op het ontwikkelingsproces. Houd je dus rekening met de behoeften van kinderen dan schep je een stimulerend pedagogisch klimaat waarin kinderen zich vrij kunnen ontwikkelen (van Eijkeren, 2007)

De drie basisbehoeften volgens Deci en Ryan (1985) nader onderzocht door Stevens (2004) zijn: behoefte aan een goede relatie, behoefte aan competentie en behoefte aan autonomie.

Er bestaat dus een oorzakelijk verband tussen het pedagogisch klimaat van een klas en de gedragingen en de houding van de leerlingen in de klas. Dit betekent dat het

pedagogisch klimaat invloed heeft op het welbevinden van leerlingen en daarmee op de ontwikkeling van het kind.

De leerkracht is hiervoor van doorslaggevende betekenis en daarmee ook voor het versterken van verbondenheid en het bevorderen van respectvol gedrag.

Om te bekijken wat dat betekent voor de rol van de leerkracht op de Bienekebolders ga ik in het volgende hoofdstuk in op het concept van het ErvaringsGericht Onderwijs (E.G.O.)

2.3 ErvaringsGericht onderwijs

ErvaringsGericht Onderwijs (E.G.O.) is een onderwijsconcept wat ontwikkeld is onder leiding van Prof. Dr. Laevers van de Katholieke Universiteit in Leuven. Sinds 1989 wordt het E.G.O. door het Katholiek Pedagogisch Centrum en de Vereniging Ervaringsgericht Onderwijs Nederland in Nederland verspreid.

E.G.O. richt zich op wat er in kinderen omgaat (ervaringsstroom), op wat hen raakt en motiveert. Het gaat hierbij niet alleen om de ontwikkeling van hun cognitieve vaardigheden, maar het gaat er ook om hoe kinderen onderwijsleersituaties beleven met de positieve en negatieve gevoelens die hierbij horen. (Herpen v. 2005). Dat heeft dus alles te maken met welbevinden en dus met verbondenheid.

Mijn onderzoek richt zich op het bevorderen van respectvol omgaan met elkaar via het versterken van verbondenheid.

Daarvoor is het belangrijk om te weten hoe binnen het E.G.O. wordt omgegaan met waarden en normen. Opvoeding in waarden en normen wordt vaak opgevat, als zouden we bij kinderen kunnen afdwingen zich volgens de regels te gedragen. In een samenleving waarin men vrijheid van denken en meningsuiting belangrijk vindt, kun je je beter afvragen hoe we kinderen al van jongs af aan kunnen leren zichzelf te blijven en anderen ook dat recht te gunnen.

Uitgangspunt binnen het E.G.O. is dat 'verbondenheid' een belangrijke bijdrage levert aan de opvoeding voor wat betreft waarden en normen.

Verbondenheid leert hen zich verantwoordelijk voelen voor zichzelf, voor een ander, de omgeving en de wereld. Door het besef van verbondenheid wordt het

inlevingsvermogen gestimuleerd, waardoor meer begrip opgebracht kan worden voor elkaar. Men gaat elkaar meer respecteren.

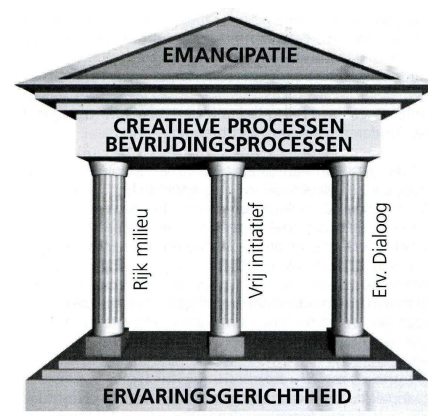
Belangrijk is dus dat kinderen zich bewust worden van wat een gebeurtenis met hen en anderen doet.

De waarden en normen groeien vanuit de dagelijkse omgang met elkaar en het respect dat ieder kind iedere dag krijgt van zijn opvoeders.²

De opvoeders op school zijn de leerkrachten. Een goede relatie tussen leerkracht en leerling en een goed pedagogisch klimaat zijn dus voorwaarden om verbondenheid te laten groeien.

Voorgaande wordt nog eens geïllustreerd met het tempelschema

Het tempelschema brengt in beeld dat belangrijke begrippen die binnen het E.G.O. een rol spelen met elkaar verbonden zijn en samen een geheel vormen dat zich richt op het einddoel: de geëmancipeerde mens.

(Laevers 1979, bron Herpen v 2004)

De basis van de tempel is de ErvaringsGerichte houding van de leerkracht. Dat is een houding van aanvaarding, inlevingsvermogen en echtheid. Vanuit deze basishouding stimuleren leerkrachten de ontwikkeling van kinderen (creatieve processen) Wanneer kinderen zich niet prettig voelen (onvoldoende welbevinden) moet daar eerst aan gewerkt worden. Het is heel belangrijk dat de leerkracht er alles

² ErvaringsGericht onderwijs. Geraadpleegd op 23 mei 2010
www.ervaringsgerichtonderwijs.nl

aan doet hen te helpen zich los te maken van datgene wat hen belemmert in hun ontwikkeling. De leerkracht is daarmee ook de spil in het bevorderen van verbondenheid en daarmee respectvol gedrag.

De werkvormen die binnen het EGO gehanteerd worden lenen zich er bij uitstek voor om hieraan te werken.

1.	Kring en vieringen	→	Sfeer en relatie
2.	Contractwerk	→	Werken op niveau
3.	Projectwerk	→	Werkelijkheidsnabijheid
4.	Ateliers	→	Activiteit
5.	Vrije keuze	→	Eigen initiatief

2.4. Aanbevelingen voor de onderzoeksmethode

Voor mijn onderzoek betekent voorgaande dat ik me kan richten op de initiatieven die verbondenheid versterken omdat daarmee respectvol gedrag bevorderd wordt.

Met mijn onderzoek moet ik me vooral richten op wat de leerkracht kan betekenen omdat die van doorslaggevende betekenis is voor het bevorderen van verbondenheid. Aandacht voor verbondenheid moet schoolbreed gedragen worden wil het onderdeel gaan uitmaken van het pedagogische klimaat. Het is daarom belangrijk om samen met het team het begrip verbondenheid te verkennen en na te denken over de eigen ervaringen met verbondenheid. Want om verbindingen met anderen en de omgeving aan te gaan moet je eerst verbonden zijn met jezelf (Depuydt, Deboutte 2001)

Hoofdstuk 3. Onderzoeksmethodologie

In dit hoofdstuk beschrijf ik de methodische aanpak van mijn onderzoek. Wat zijn mijn onderzoeksvragen, voor wel type onderzoek heb ik gekozen, hoe heb ik het onderzoek opgezet, hoe kom ik aan gegevens en hoe ga ik ze verwerken?

3.1. Onderzoeksvragen

Mijn onderzoeksvraag is:

“Wat zijn de juiste initiatieven om als leerkrachten van de Bienenkebolders een leefklimaat van verbondenheid te bevorderen?”

Om deze vraag goed te kunnen beantwoorden heb ik me de volgende deelvragen gesteld:

- Welke beelden hebben leerkrachten bij verbondenheid?
- Welke beelden hebben leerlingen bij een school waar ze zich thuis voelen?
- Welke initiatieven nemen leerkrachten al om verbondenheid te bevorderen en waar zien ze kansen?

3.2 Onderzoeksvorm

Mijn onderzoek valt onder de hoofdvorm ‘praktijkonderzoek’. Dat betekent dat de focus van dit onderzoek ligt op praktijkverbetering. Een praktijkonderzoek start bij een vraag uit de praktijk, door Harinck (2006) ook wel een verlegenheidsituatie genoemd. Belangrijk bij een praktijkonderzoek is dat je planmatig te werk gaat. Het is een kwalitatief onderzoek (Kallenberg, Koster, Onstenk, en Scheepsma, 2007), dat gericht is op het verkrijgen van informatie over wat er leeft onder het team en de leerlingen. Onder het team wil ik de ervaringen met en opvattingen over verbondenheid onderzoeken.

Van de kinderen wil ik graag weten wat zij nodig hebben om zich thuis te voelen op school en zich dus verbonden te voelen.

3.3. Onderzoeksgroep

De onderzoeksgroep bestaat uit het hele team van 10 leerkrachten en de schoolleider en 16 kinderen (een steekproef van een jongen en een meisje uit de groepen 1 t/m 8)

Ik heb gekozen voor het hele team omdat, wil dit proces kans van slagen hebben, het belangrijk is dat verbondenheid deel wordt van de hele schoolcultuur.

Wij kunnen als team allerlei gedachten en vooronderstellingen hebben over initiatieven die het mogelijk maken om ervaringen van verbondenheid op te doen en verbondenheid tussen kinderen versterken, maar wellicht dat leerlingen dit heel anders ervaren. Daarom vind ik het belangrijk ook de kinderen te bevragen.

3.4. Het verzamelen van de onderzoeksgegevens

De beelden, opvattingen en ideeën van de medewerkers wil ik verkrijgen via vragenlijsten en interviews. Via de vragenlijsten wil ik proberen de kwalitatieve gegevens zodanig te verkrijgen dat ik ze objectief kan verwerken. Aanvullende interviews neem ik af om meer zicht te krijgen op de achtergrond van de antwoorden en om eventuele onduidelijkheden te verhelderen.

Bij de kinderen gebruik ik alleen het interview vorm omdat ik verwacht daarmee beter zicht te krijgen op hun beleving dan met schriftelijke vragen.

3.4.1. Vragenlijsten voor de leerkrachten

Tijdens een teamvergadering heb ik het doel en de opzet van mijn onderzoek toegelicht.

Om zich in te kunnen leven in hoe kinderen verbondenheid ervaren is stilstaan bij de eigen ervaring van de leerkrachten met verbondenheid belangrijk. Met als basis een vragenlijst uit een onderzoek naar verbondenheid van Depuys (2004) vraag ik de leerkrachten daarom naar hun eigen ervaringen met de vijf dimensies van verbondenheid: verbondenheid met jezelf, met de ander(en), met de materialen om je heen, met de sociale omgeving en met de natuur cq het levensgeheel.

(zie: bijlage 1)

Daarna vraag ik de leerkrachten om hun ervaringen te koppelen aan de onderwijspraktijk. Waar zien ze dat ze al verbondenheid realiseren?

Ik vraag de leerkrachten hun keuzes toe te lichten met een voorbeeld.

(zie: bijlage 3) Tot slot vraag ik de leerkrachten om aan te geven waar ze kansen en mogelijkheden zien in de klassen/schoolpraktijk tot het nemen van initiatieven om de verbondenheid te vergroten. (zie: bijlage 4) Dit alles gezien vanuit de 5 dimensies van verbondenheid. Ik heb voor open vragen gekozen omdat ik de leerkrachten naar hun persoonlijke ervaringen wil vragen.

3.4.2. Interview met de leerkrachten

Aansluitend hierop neem ik met 4 leerkrachten, uit iedere combinatiegroep een, een interview af. Het doel hiervan is om eventuele onduidelijkheden te verhelderen. Daarnaast wil ik erachter komen hoe, naar de mening van leerkrachten, een kind door dit initiatief verbondenheid kan ervaren. Een open interview verwerken kost veel tijd. Er zit ook altijd een subjectief element in. (Kallenberg, Koster, Onstenk, en Scheepsma 2007) Daar ben ik me van bewust. Om de invloed zo klein mogelijk te maken ga ik uit van een aantal sleutelvragen gericht op de 5 dimensies van verbondenheid. Ik heb met toestemming van de leerkrachten de gesprekken op een digitale stemrecorder opgenomen en later uitgewerkt. De samenvatting heb ik ter goedkeuring aan de leerkrachten voorgelegd.

3.4.3. Interview met kinderen

“Het bevragen van leerlingen is een belangrijk middel om ze te betrekken bij de vormgeving van hun eigen leren. Het doel hiervan is tweeledig: leerlingen serieus nemen als bron van informatie en als mede-eigenaar van dat proces”
(Kallenberg, Koster, Onstenk, en Scheepsma 2007, p.136).

Om er achter te komen wat kinderen nodig hebben om zich thuis te voelen op school en hoe ze dat nu ervaren neem ik bij een aantal kinderen uit alle groepen aan de hand van enkele sleutelvragen en foto's een interview af. (zie: bijlage 2) Ik heb gekozen voor een open interview, licht gestructureerd, omdat dit een goede manier is om meer zicht te krijgen op de beleving van kinderen. Ik heb met toestemming van de kinderen de gesprekken opgenomen op een digitale stemrecorder en later uitgewerkt. De samenvatting heb ik ter goedkeuring aan ze voorgelegd

Bij het afnemen van de interviews heb ik steeds gezocht naar de basisbehoeften van kinderen voor hun welbevinden. Met de bedoeling deze behoeften in te delen in drie categorieën: relatie, autonomie en competentie. (Desi, Ryan1985 en Stevens 2004)

3.5. Triangulatie

Belangrijk bij een praktijkonderzoek is de triangulatie. Dat betekent dat je vanuit verschillende invalshoeken naar een verschijnsel kijkt. (Harinck 2007) Dit is belangrijk voor de validiteit en betrouwbaarheid van een onderzoek.

In mijn onderzoek maak ik gebruik van verschillende typen informanten (team, leerlingen, theorie) Door gebruik te maken van verschillende informanten kijk ik vanuit verschillende invalshoeken naar mijn onderzoeksvraag.

Om zoveel mogelijk gegevens te verkrijgen maak ik gebruik van verschillende informatiebronnen. (vragenlijst, interview en literatuur)

3.8. De verwerking van mijn onderzoeksgegevens

Bij kwalitatieve gegevens gaat het vooral om ongestructureerde gegevens die niet zo gemakkelijk te verwerken zijn. Harinck (2007) beschrijft vijf mogelijke verwerkingsvormen: het schoenendoosmodel, de geordende schoenendoos, kwalitatieve gegevens als illustratie/ aanvulling bij kwantitatieve gegevens, constructie van types (vignettebenadering), formele inhoudsanalyse. Vanwege het relatief geringe aantal bevraagde personen (leerkrachten en kinderen) en vanwege de combinatie van sleutelvragen met toelichtingen en open antwoorden heb ik bij de verwerking van de vragenlijsten en interviews gekozen voor de verwerkingsvorm van de geordende schoenendoos. De gegevens worden in thema's geordend en geïnterpreteerd maar wat er gebeurt, is volgbaar. De lezer kan het proces zelf beoordelen.

Ik ga bij de ordening uit van de vijf dimensies van verbondenheid zoals ze in de vragenlijsten beschreven staan.

De gegevens uit de enquête van de kinderen heb ik in drie basisbehoeften onderverdeeld: relatie, autonomie en competentie.

De uitgebreide samenvattingen van de vragenlijsten en enquêtes heb ik als bijlage toegevoegd. (zie: bijlagen 5 t/m 9)

3.7. Validiteit en betrouwbaarheid

Validiteit wordt omschreven als de mate waarin het onderzoek aan zijn doel beantwoordt. In welke mate komen de resultaten van een test en het te meten verschijnsel met elkaar overeen. Bij een kwalitatief onderzoek is het belangrijk om er voor te zorgen dat alle relevante aspecten aan de orde komen. Verder is belangrijk je in te leven in de deelnemers om daarmee recht te doen aan hun opvattingen en bedoelingen.

Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen interne en externe validiteit. Bij interne validiteit gaat het om de vraag of de analyse binnen het onderzoek adequaat is. Externe validiteit heeft betrekking op de vraag of de onderzoeksconclusies ook gelden voor andere, niet onderzochte situaties. (Kallenberg 2007)

Mijn onderzoek richt zich specifiek op het proces wat op de Bienenkebolders samen door leerkrachten en kinderen doorlopen is waardoor er geen betrouwbare conclusies uit getrokken kunnen worden voor andere situaties. Om de interne validiteit te versterken heb ik gebruik gemaakt van triangulatie. Daarnaast heb ik de onderzoeksgegevens steeds teruggekoppeld naar de participanten.

Een onderzoek is betrouwbaar wanneer het onderzoek dezelfde resultaten oplevert wanneer het onder dezelfde omstandigheden wordt herhaald. Bij onderzoek dat over menselijk gedrag gaat zal de uitkomst altijd variëren. (Kallenberg 2007)

Mijn onderzoek zal nooit meer onder exact dezelfde omstandigheden afgenomen kunnen worden. Gedurende het onderzoek groeide de inzichten van de leerkrachten. Ook de kinderen zullen in een andere situatie niet op precies dezelfde manier reageren.

Bij mijn onderzoeksmethoden (open vragen, interview) ben ik me ook bewust van het feit dat het moeilijk is om hier objectieve conclusies aan te verbinden. Ik heb er daarom voor gezorgd dat mijn onderzoek transparant is en elke fase hiervan beschreven.

3.8 Ethiek

Het is vanuit goed ethisch handelen van belang dat de betrokkenen bij een onderzoek volledig op de hoogte zijn van de bedoeling van het onderzoek en hun rol

daarin. Betrokkenen moeten ook de gelegenheid hebben te bekijken hoe hun bedrage is verwerkt (Kallenberg 2007).

Daarom heb ik voorafgaand aan mijn onderzoek met de directeur van mijn school mijn onderzoeksvraag en de doelstelling van mijn onderzoek besproken.

In een team vergadering heb ik mijn collega's hun vrijwillige medewerking aan dit onderzoek gevraagd. Aan de ouders van de kinderen die ik geïnterviewd heb, heb ik vooraf toestemming gevraagd. De kinderen heb ik het doel van het interview uitgelegd en hun toestemming gevraagd. Ik heb gezorgd voor een vertrouwde, omgeving voor de kinderen.

Aan mijn collega's heb ik steeds uitleg gegeven over de inhoud en doelstelling van mijn praktijkonderzoek. Ik heb hen verzekerd zorgvuldig met hun gegevens om te gaan en ze anoniem te verwerken. De privacy van de ondervraagden heb ik bewaakt door te werken met anonieme onderzoeksgegevens. Ik doe dat door bij de verwerking, de interpretatie en de verslaglegging de persoonsgegevens weg te laten. De verwerkte gegevens zijn gebaseerd op de verkregen resultaten van de respondenten. Ik maak gebruik van de APA normen (American Psychological Association) bij de literatuurverwijzing zodat de bronnen te achterhalen zijn.

Hoofdstuk 4 Data-analyse en resultaten

In dit hoofdstuk beschrijf ik welke gegevens ik heb verzameld, hoe ik deze heb geanalyseerd en geef ik een overzicht van de resultaten.

De analyse is per deelvraag weergegeven:

Deelvragen	Onderzoeksmethode	Hoofdstuk
Welke beelden hebben leerkrachten bij verbondenheid?	Vragenlijst leerkrachten	4.1
Welke beelden hebben leerlingen bij een school waar ze zich thuis voelen?	Interview kinderen	4.2
Waar zie je als leerkracht al initiatieven om verbondenheid te versterken en waar zie je kansen?	Vragenlijst leerkrachten Interview leerkrachten	4.3

4.1 Welke beelden hebben leerkrachten bij verbondenheid?

Om zich in te kunnen leven in hoe kinderen verbondenheid ervaren is stilstaan bij de eigen ervaring van de leerkrachten met verbondenheid belangrijk. Op deze manier heb ik hen geprikkeld zich bewust te worden van factoren die verbondenheid bevorderen.

Door middel van een vragenlijst heb ik de leerkrachten gevraagd naar hun eigen ervaringen met de vijf dimensies van verbondenheid: verbonden met:

- jezelf,
- met de ander(en),
- met de materialen,
- met de samenleving en
- met de natuur.

De vragenlijst heb ik verspreid onder het hele team. Ik heb 9 van de 11 formulieren ingevuld retour ontvangen (1 leerkracht was met zwangerschapsverlof en 1 leerkracht is langdurig ziek)

Door de open opzet van de vraagstelling en de daaruit voortvloeiende diversiteit aan antwoorden, is het weinig zinvol om de gegeven antwoorden grafisch weer te geven. Voor het goede overzicht geef ik hieronder per dimensie een samenvatting van de antwoorden. De uitgebreide samenvatting is te vinden in de bijlage. (zie bijlage: 5)

- Als het gaat om de eigen ervaring met **verbondenheid met zichzelf** noemen mijn collega's met name:
 - o jezelf leren kennen door contact met anderen,
 - o schijnbaar doelloos met iets bezig zijn,
 - o rustmomenten voor jezelf nemen.

- Als het gaat om de eigen ervaring met **verbondenheid met de ander** noemen mijn collega's met name:
 - o samen iets meemaken; samen iets bereiken,
 - o jezelf kunnen zijn bij een ander,
 - o iets voor elkaar over hebben.

- Als het gaat om de eigen ervaring met **verbondenheid met de materie** noemen mijn collega's met name:
 - o de emotionele herinnering,
 - o duurzaamheid,
 - o respect voor materiaal = respect voor de eigenaar.

- Als het gaat om de eigen ervaring met **verbondenheid met de sociale omgeving** noemen mijn collega's met name:
 - o samenleven en toch je individualiteit behouden,
 - o deel uitmaken van een cultuur en andere culturen respecteren,
 - o ruimte creëren om elkaar tegen te komen

- Als het gaat om de eigen ervaring met **verbondenheid met de natuur** noemen mijn collega's met name:
 - o wandelen in vrije natuur,
 - o in tuin werken,
 - o nadenken over hoe ons leven de natuur beïnvloedt (klimaatsverandering).

De vragenlijsten hebben mijn collega's serieus ingevuld en dat heeft geleid tot een behoorlijke verscheidenheid aan antwoorden. Mijn indruk is dat mijn collega's bewuster met verbondenheid op onze school bezig zijn.

4.2 Welke beelden hebben leerlingen bij een school waar ze zich huis voelen?

Om te achterhalen wat kinderen belangrijk vinden om zich thuis te voelen op school heb ik bij 16 kinderen (een steekproef uit de groepen 1 t/m 8) een interview afgenomen. Uit elke groep heb ik gesproken met een jongen en een meisje. Ik heb tijdens dit interview de term 'verbondenheid' bewust niet genoemd om de kinderen vrij over hun welbevinden op school te laten praten.

Bij het in kaart brengen van de antwoorden ben ik uitgegaan van 3 basisbehoeften van kinderen te weten: relatie, autonomie en competentie. Ik heb hiervoor gekozen omdat de antwoorden op deze manier meer onderscheidend zijn weer te geven dan met de vijf dimensies van verbondenheid. Bij de kinderen heb ik namelijk in tegenstelling tot bij de leerkrachten de 5 dimensies niet genoemd. Ook weer omdat ik de kinderen vrij over hun bevindingen wilde bevragen. De uitgebreide samenvatting is te vinden in de bijlage (zie: bijlage 6)

Wanneer voel je je thuis Op school?	Relatie	Autonomie	Competentie
	- o Samen met vriend(innen) 15x - o Wanneer de leerkracht aardig/ behulpzaam is 9x - o Wanneer kinderen aardig doen 8x	- o Wanneer ik fouten mag maken 1x - o Wanneer het rustig is in de klas 2x - o Wanneer ik zelf mag kiezen 13x - o Dat je elkaar mag helpen 10x - o Wanneer ik buiten mag spelen met vrienden 5x	- o Wanneer ik alle taken af heb 2x - o Wanneer ik iets mag doen waar ik goed in ben 1x - o Wanneer ik iemand kan helpen 1x - o Wanneer ik zelf ruzie oplos 2x - o Nu de domino niet meer omvalt (vaak gedaan) 1x
Wat zou je willen veranderen op school?	Niets 8x - o Meer complimenten krijgen 1x - o Dat iedereen aardig tegen elkaar doet 2x - o Vaker andere juf van iedereen kan ik leren 1x	- o Meer spelen 3x - o Meer aan de kinderen vragen wat ze willen 1x - o Meer verantwoording krijgen 1x - o Ouders inschakelen wanneer het niet goed gaat met kind (zij kennen hun kind best) 2x	- o Volwassenen denken te snel dat je alles maar moet kunnen. 1x - o Vaker andere juf, van iedereen kan ik leren 1x

Zaken die de kinderen het meest noemen om zich thuis te voelen op school zijn:

- o een goede relatie hebben met andere kinderen (het hebben van vrienden, geen ruzie),

- een aardige en behulpzame leerkracht,
- zelf keuzes mogen maken,
- elkaar (vooruit) helpen,
- rustige werkomgeving,
- buiten spelen (jongens).

De helft van de kinderen wil niets veranderen.

Opvallend is dat de kinderen veel opmerkingen maken die de basisbehoeften relatie en autonomie betreffen.

4.3 Waar zie je als leerkracht al initiatieven om verbondenheid te versterken en waar zie je kansen?

De opvattingen van het team heb ik samengevat uit de antwoorden die ik verkregen heb uit de 9 vragenlijsten en 4 interviews (met leerkrachten uit de verschillende combinatiegroepen)

De uitgebreide samenvatting is te vinden in de bijlagen (zie: bijlagen 7 t/m 9)

- Als het gaat over het versterken bij de leerlingen van **verbondenheid met zichzelf** geven de leerkrachten aan al de volgende initiatieven te nemen:
 - aandacht voor relatie leerkracht leerling (echtheid belangrijk),
 - aandacht tijdens kringgesprekken voor gevoelens van kinderen,
 - ruimte voor spontane gesprekken met kind(eren),
 - ruimte geven om eigen keuzes te maken,
 - kinderen betrekken bij eigen leerproces,
 - kinderen verantwoording geven.

Als kansen zien de leerkrachten:

- nog meer tegemoet komen aan behoefte/mogelijkheden elk kind,
- kinderen meer eigenaar maken van hun eigen leerproces,
- wanneer zich de gelegenheid voordoet tot verstevigen verbondenheid moet je de ruimte voelen om die te nemen.

- Als het gaat over het versterken bij de leerlingen van **verbondenheid met de ander** geven de leerkrachten aan al de volgende initiatieven te nemen:
 - aandacht voor relatie tussen leerkracht en kind,
 - aandacht voor contact met ouders,
 - samen iets beleven,
 - ruimte geven om elkaar te helpen,
 - ruimte geven om samen te werken,
 - ruimte geven voor eigen initiatief,
 - samen met de kinderen afspraken maken,

Als kansen zien de leerkrachten:

- wanneer zich gelegenheid voordoet tot verstevigen verbondenheid moet je de ruimte daarvoor ook bewuster nemen,
- onze gerenoveerde school biedt nieuwe kansen tot ontmoeten van elkaar,
- bij start schooljaar meer aandacht voor groepsbinding,
- meer ruimte voor uitwisseling tussen verschillende bouwen,
- kinderen meer inbreng geven in tot stand komen musical.

- Als het gaat over het versterken bij de leerlingen van **verbondenheid met de materie** geven de leerkrachten aan al de volgende initiatieven te nemen:
 - verantwoording geven voor materialen,
 - inspraak geven bij de inrichting,
 - laten ervaren wat het betekent wanneer je niet zorgvuldig omgaat met materialen,
 - voorbeeldgedrag leerkracht,
 - samen afspraken maken,
 - inspraak geven bij aankopen,
 - juiste voorwaarden creëren zelfstandig met de materialen te werken.

Als kansen zien de leerkrachten:

- vaker en beter afspraken uitleggen en kinderen daarbij serieus nemen,
- leerkracht mag meer het goede voorbeeld geven,
- veel bespreken en meer terugkoppelen,

- kinderen meer verantwoording geven

- Als het gaat over het versterken bij de leerlingen van **verbondenheid met de sociale omgeving** geven de leerkrachten aan al de volgende initiatieven te nemen:
 - gastsprekers uitnodigen,
 - excursies,
 - nieuwskring,
 - kring gesprek,
 - projecten,
 - actie voeren voor goed doel,
 - samen iets beleven.

Als kansen zien de leerkrachten:

- meer in overleg met kinderen bij het uitnodigen van gastsprekers,
- contact met buurtbewoners zoeken,
- meer de kansen die zich voordoen aangrijpen.

Als het gaat over verbondenheid met de natuur zien de leerkrachten dat ze in de huidige situatie

- verantwoording geven voor schoonhouden buiten ruimte,
- meedenken over herinrichting speelplaats,
- excursies,
- atelier: natuurpleinen,
- projectwerk,
- ruimte geven voor verwondering/bewondering.

Als kansen zien de leerkrachten:

- meer aandacht voor natuur bij herinrichting buitenruimte,
- meer stilstaan bij de vier seizoenen.

Leerkrachten geven aan dat ze het moeilijk vinden om de verschillende dimensies van verbondenheid te scheiden. Verschillende initiatieven bieden mogelijkheden tot groei van meerder dimensies. Deze zijn moeilijk los te zien.

Algemene opmerkingen die leerkrachten maken over verbondenheid zijn:

- behoefte om verbondenheid tussen team te versterken door open gesprekken met het hele team,
- het delen van schept ook verbondenheid,
- samen koffiedrinken voor en na school,
- samen eten.

Hoofdstuk 5 Conclusies

Om de vraag te kunnen beantwoorden “wat de juiste initiatieven zijn om als leerkrachten van de Bienenkebolders een leefklimaat van verbondenheid te bevorderen”, wil ik de antwoorden uit de deelvragen met elkaar in verband brengen en toetsen aan de theorie.

5.1 Welke beelden hebben leerkrachten bij verbondenheid?

De beste manier om zich in te leven in hoe kinderen verbondenheid ervaren is stil te staan bij de eigen bewuste ervaringen met verbondenheid. Dit komt overeen met de opvatting van Deboutte (2001) dat eigen ervaringen met “verbonden zijn” een eerste en belangrijke stap is naar een goede basishouding van verbondenheid.

Belangrijk te weten wie je bent en wat je kunt. Inzicht helpt je verder.

Daaruit is een rijke schat van levenservaringen naar boven gekomen. Het heeft ook aanleiding gegeven tot het uitwisselen van ervaringen binnen het team.

De team leden geven aan en ik heb dat ook ervaren bij het afnemen van de interviews, dat ze bewuster en intensiever betrokken zijn bij het vraagstuk van verbondenheid. Dat ze, met deze levenservaringen in hun achterhoofd, door een bril van verbondenheid kijken naar de onderwijspraktijk.

Om bewust met verbondenheid bezig te kunnen zijn geven de leerkrachten aan daarvoor rust en ruimte nodig te hebben. Dat blijkt uit hun eigen ervaringen: *“schijnbaar doelloos bezig zijn”, “wanneer ik in rust ben” en “gezamenlijk iets beleven”.*

5.2 Welke beelden hebben leerlingen bij een school waar ze zich thuis voelen?

Alle leerlingen geven aan dat ze vriendschappen met medeleerlingen en dat kinderen aardig zijn voor elkaar het belangrijkste vinden: *“ik voel me thuis op school als ik vrienden om me heen heb met wie ik kan spelen en geen ruzie heb”, “Ik vind het gewoon heel fijn om bij hen te zijn. Ik vertrouw ze, kan bij hen alles kwijt”.*

Je kunt nog zo differentiëren, prachtige hoeken maken, zonder een goede relatie tussen kinderen onderling en tussen kinderen en leerkracht wordt niet voldaan aan

een van de basisvoorwaarden voor een goed pedagogisch klimaat. (Deci en Ryan, 1985 en Stevens 2008).

Het belang dat kinderen hechten aan vriendschappen op school als voorwaarde om zich er thuis te voelen zie je ook terug in de beelden die leerkrachten bij eigen ervaringen met verbondenheid vaak noemen namelijk: *“je zelf leren kennen door contact met anderen”, “samen iets meemaken; samen iets bereiken”, “jezelf kunnen zijn bij een ander”, samen leven en toch je individualiteit behouden”*.

Dat de kinderen aangeven het belangrijk te vinden dat ze eigen keuzes mogen maken en dat ze mogen samenwerken en elkaar mogen helpen wijst op de basisbehoefte aan autonomie; ook een van de basisbehoeften die genoemd wordt door Deci en Ryan (1985) en Stevens (2008). Kinderen verwoorden dit als volgt: *“wanneer ik zelf mag kiezen wat ik wil gaan doen”, “ik vind het ook fijn om alleen te spelen”, “wanneer ik taken af heb dan krijg ik er steeds meer invloed op”*.

Dat de leerkracht een belangrijke factor is voor het welbevinden van kinderen wordt door de kinderen niet expliciet genoemd. Wellicht omdat kinderen er niet bij stilstaan of zich niet realiseren welke invloed de leerkracht heeft op het pedagogisch klimaat. Een aantal kinderen zegt het belangrijk te vinden dat de leerkracht behulpzaam is als het nodig is, maar ook dat de leerkracht ruimte laat. *“Wanneer de leerkracht me helpt, maar niet voorzegt want ik wil wel zelf leren”, “Leerkracht helpt mij wanneer ik me niet zo lekker voel”, “Iedereen mag anders zijn”, “De leerkrachten weten gewoon hoe het kindje is dat weten ze bijna van iedereen”*.

Dit wijst weer op de eerder genoemde basisbehoefte aan autonomie.

Behoeftte aan competentie wordt niet vaak genoemd maar kinderen vinden het plezierig wanneer ze hun taken afkrijgen, ergens goed in zijn of andere kinderen kunnen helpen.

Ik voel me fijn wanneer ik iemand kan helpen, Ik ben blij wanneer ik alle taken af heb. “Wanneer ik kan rennen en tikkertje spelen. Daar ben ik goed in”, “Vaker tegen kinderen zeggen dat je goed bent en dat je al heel veel kan. Complimenten geven dan worden ze een beetje blij”.

De uitgangspunten van het E.G.O. en de bijbehorende werkvormen bieden op de Bienenkebolders ruimte om aan deze behoeften van kinderen tegemoet te komen. De vraag is hoe dat nu wordt vormgegeven en waar er nog kansen liggen.

5.3 Welke initiatieven nemen leerkrachten al om verbondenheid te bevorderen en waar zien ze kansen?

De verschillende cirkelniveaus van verbondenheid (Depuydt 2001) waren voor leerkrachten een goed hulpmiddel om stil te staan bij en bespreekbaar maken van “verbondenheid”. In de praktijk blijken de verschillende dimensies van verbondenheid in elkaar over te lopen.

Door het er als leerkrachten samen over te hebben wordt duidelijk dat veel activiteiten meerdere aangrijpingspunten bevatten om te werken aan verbondenheid. Je moet je er dan wel van bewust worden en daarom is er meer tijd nodig voor dergelijke intervisie tussen de leerkrachten onderling.

De betrokkenheidverhogende werkvormen die het EGO hanteert worden gezien als mogelijkheid, maar zeker ook als kans tot het versterken van de verbondenheid. Dit wordt door leerkrachten ook benoemd. Ook de kinderen benoemen dit.

Met een sterkere focus op verbondenheid hopen en verwachten de leerkrachten bij tal van activiteiten beter de kansen voor versterking van de verbondenheid te grijpen, bijvoorbeeld tijdens kringgesprekken, samenwerken, overleg met leerlingen over het opzetten van (nieuwe) activiteiten, overleg met leerlingen over hoe problemen aan te pakken en zaken beter te laten lopen.

Leerkrachten benoemen het belang van de relatie van het kind met leerkracht. De ErvaringsGerichte dialoog biedt bij uitstek de kans om kinderen te leren gevoelens te uiten en in contact te brengen met de gevoelens van een ander. Leerkrachten noemen: *“Elk moment wat zich aandient grijp ik aan; vaak tijdens spontane gesprekken”, “Momenten waarop je het creëert zijn toch de momenten waarop je leuke dingen doet. Samen iets beleven”, “Kinderen kiezen regelmatig voor elkaar en niet voor een activiteit. De activiteit is dan ondergeschikt”, “ Het gaat om het samen delen, samen zijn en samen ervaren.”*

5.4 Wat zijn de juiste initiatieven om als leerkrachten van de Bienenkebolders een leefklimaat van verbondenheid te bevorderen?"

Voor het welbevinden van kinderen is het heel belangrijk om op school vriendjes hebben, tijd te hebben met hen om te gaan en is het belangrijk dat ze aardig gevonden worden. De leerkrachten zien dat ook.

E.G.O. heeft al veel aandacht voor welbevinden en betrokkenheid van kinderen. De werkvormen die bij EGO horen bieden mogelijkheden. De kansen die mijn collega's daarin zijn gaan zien gedurende mijn onderzoek zijn het bewijs.

Op basis van voorgaande kunnen we op de Bienenkebolders verbondenheid laten groeien door meer tijd te nemen voor intervisie tussen de leerkrachten opdat we beter de kansen voor verbetering bij de diverse activiteiten zien. Depuydt en Deboutte (2001) bevestigen dat ook en geven aan dat verbondenheid deel moet worden van de hele schoolcultuur en –structuur en niet iets wat je terugziet in enkele werkvormen. Verbeteringen op basis van een goed theoretisch kader (zie o.a. hoofdstuk 2) geeft daarbij de nodige verdieping.

Kijkend naar wat kinderen en leerkrachten hebben aangegeven, de behoefte van kinderen, huidig initiatieven, kansen en uitgangspunten EGO en de behoeften van leerkrachten zou ik de volgende aanbevelingen willen doen:

- structureel tijd inplannen voor intervisie tussen leerkrachten,
- structureel verbondenheid op de agenda plaatsen,
- bestaande initiatieven evalueren op het criterium verbondenheid,
- nascholing bieden voor team in het voeren een goede ErvaringsGerichte dialoog,

Met deze aanbevelingen naar meer verbondenheid gaan we op de Bienenkebolders het verschil maken.

Hoofdstuk 6 Evaluatie onderzoek

Al zoekende naar een geschikt afstudeer onderwerp heb ik besloten mijn onderzoek te richten op het speerpunt op onze school dit jaar namelijk: hoe om te gaan met grensoverschrijdend gedrag?

Mijn motivatie komt voort uit mijn ergernis over respectloos gedrag en mijn overtuiging op basis van ervaringen met kinderen dat, als ze verbondenheid ervaren, ze respectvoller met elkaar en met hun omgeving om gaan.

Mijn onderzoeksvraag was er daarom op gericht om te kijken hoe we respectvol gedrag kunnen bevorderen via het versterken van verbondenheid.

In overleg met mijn docent en critical friends ben ik tot de juiste onderzoeksvragen vragen gekomen.

Het was wel lastig om een goed evenwicht bij de vraagstelling te vinden tussen objectiviteit en de vrijheid voor eigen formulering. Wellicht dat ik een volgende keer ook een aantal gesloten vragen of meerkeuzevragen zou opnemen.

Ik ben begonnen met zoeken naar literatuur over respect en verbondenheid. Het was best moeilijk om voldoende geschikte literatuur te vinden. Ik kwam vaak op dezelfde bronnen uit. Er blijkt over dit onderwerp maar vrij weinig onderzocht te zijn.

Wanneer je echter eenmaal met het onderwerp bezig bent dat zie je overal om je heen voorbeelden en mogelijkheden.

ErvaringsGericht onderwijs biedt veel mogelijkheden, maar de mogelijkheden die de verschillende werkvormen en de ervaringsgerichte dialoog bieden worden bij ons op school niet altijd optimaal benut. Het team is door mee te doen aan het onderzoek door een bril van verbondenheid gaan kijken en ze raakten als team met elkaar in discussie.

Systematisch onderzoek doen is best lastig voor mij. Gedurende het proces heb ik de aanpak een aantal keren bijgesteld. Wat is de juiste manier om de benodigde informatie te verzamelen? Omdat het een kwalitatief onderzoek met een relatief kleine groep mensen is werd ik onzeker of ik wel goed bezig was en zocht ik steeds bevestiging.

Voor mijn onderzoek was ik afhankelijk van team en kinderen. Die hebben ondanks de drukte rondom een verhuizing van de school enthousiast hun medewerking verleend. Ik voelde me wel eens bezwaard wanneer ik ze vroeg om weer een lijst in te vullen, maar zij hebben mij dat gevoel nooit gegeven. Ik realiseer me dat mijn collega's veel vragenlijsten hebben moeten invullen en voor een aantal collega's volgde daarna nog een interview. Ik heb van mijn collega's teruggekregen dat ze de interviews erg waardevol vonden, het als prettig hebben ervaren om van gedachten te wisselen.

De kinderen interviewen was een feest. Heerlijk ontwapenend zijn ze. Ze nemen geen blad voor de mond. Ik heb dan ook het idee dat ze een redelijk beeld hebben gegeven van hoe er door kinderen naar school gekeken wordt.

Het team werd meteen enthousiast. Al vrij snel ging het onderwerp leven op school, Men zag ineens overal kansen om zich heen. Steeds als ik het even niet meer zag zitten gebeurde er iets positiefs. Een collega die met een prachtig initiatief kwam om verbondenheid te versterken of een pareltje wat ik zag in een klas.

Het team wil het vraagstuk van verbondenheid niet alleen samen met het team en de kinderen, maar ook in samenwerking met de ouders aanpakken. Verbondenheid staat voortaan op de agenda bij vergaderingen. Onderzoek heeft een belangrijk proces op gang gebracht op school. Zoals een stukje bewustwording dat ook de leerkrachten behoefte hebben aan gelegenheid om verbondenheid te versterken. Er wordt nu bekeken of het mogelijk is om gezamenlijk te lunchen.

Aan mij om alle verzamelde gegevens te verwerken en te koppelen aan de literatuur. Ik had er moeite mee om uit de veelheid en diversiteit van antwoorden de hoofd en bijzaken te onderscheiden. Vervolgens vond ik het moeilijk om op basis van kwalitatieve, moeilijk objectiveerbare gegevens valide conclusies te trekken en daarvoor relevante ondersteuning vanuit de literatuur te vinden.

Het heeft me geholpen om steeds weer te toetsen aan de hoofdvraag en helder te onderscheiden of ik resultaten aan het weergeven, aan het analyseren of conclusies aan het trekken was.

Door familieomstandigheden heb ik tussentijds een pauze ingelast. In deze periode heb ik veel verbondenheid aan den lijve mogen ervaren.

Dit gaf me energie om mijn onderzoek weer op te pakken. De puzzelstukjes begonnen steeds meer op hun plaats te vallen. Ik werd steeds enthousiaster over wat het onderzoek tot nu toe al had opgeleverd.

Het team werkt bewust en enthousiast aan het versterken van verbondenheid. Zij zien al een verandering in de praktijk. Hoewel moeilijk objectief meetbaar lijkt het erop dat de kinderen al respectvoller naar elkaar en de omgeving zijn.

Ik heb een aantal haalbare aanbevelingen kunnen doen.

Al bij al ben ik erg tevreden over het resultaat van mijn onderzoek.

Wat heb ik geleerd?

- Ik heb beter leren focussen en de kunst van het weglaten ontdekt.
- Ik heb geleerd om te vertrouwen op de eigen visie.
- Ik heb geleerd om er een logisch verhaal van te maken.
- Ik heb ervaren hoe belangrijk het is om een heldere vraagstelling te hebben, hoe belangrijk een goede onderbouwing a.d.h.v. literatuur is en dat je eigen visie ook waardevol is en gebruikt mag (moet) worden.
- Ik heb ingezien dat zeker bij een kwalitatief onderzoek een schema niet zonder meer bruikbaar is om de resultaten helder weer te geven.
- De richtlijnen zijn belangrijk om als advies te gebruiken maar je eigen gezonde verstand moet toch de doorslag geven.
- Voor een leefklimaat van verbondenheid is geen pasklaar uitgewerkt stappenplan te geven. Verbondenheid is er op momenten wanneer je er niet bewust mee bezig bent.

Hoe heeft dit onderzoek mij veranderd?

- Ik ben slagvaardiger geworden. Ik ben volgens de leerstijlen van Kolb een doener. Ik heb nu ervaren dat het belangrijk is om planmatig te werken.
- Ik heb meer zelfvertrouwen gekregen Het was een hele worsteling. Maar het proces van de worsteling heeft met veel opgeleverd. Daarbij heb een groot beroep gedaan op mijn collega's, maar het heeft mij verrijkt om een effectieve rol te kunnen spelen bij een verandering proces.

Literatuurlijst

- Alkema E., Van Dam E., Kuipers J., Lindhout C., Tjerkstra W. (2006) Meer dan onderwijs, Assen: van Gorkum
- Deci, E.L. & R.M. Ryan (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum.
- Depondt, L. (1998) Dichter bij mij. Mechelen: Bakermat uitgevers.
- Depuydt, A., Deklerck J. en Deboutte G., (2001) Verbondenheid als antwoord op de link-wentje? Leuven: Arco
- Eijkeren van, M., (2007) *Pedagogisch-didactisch begeleiden*. Baarn: ThiemeMeulenhoff bv
- Harinck, F. (2009), *Basisprincipes praktijkonderzoek*, Antwerpen-Apeldoorn: Garant
- Herpen van, M., (2005) *ErvaringsGericht Onderwijs; van oriëntatie tot implementatie*. Antwerpen/Apeldoorn Garant
- Kallenberg, T & Koster, B & Onaarstenk, J, & Scheepsmma, W (2007), *Ontwikkeling door onderzoek, Een handreiking voor leraren*, Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff
- Laevers F., Heylen L. & Daniels D., (2004) *Ervaringsgericht werken met 6-tot 12 jarigen in het basisonderwijs*. Leuven: CEGO Publishers
- Kaetsu N. (2003) De japanse levensles. 14 maart 2006 uitgezonden door de RVU
Oorspronkelijke titel: Learning to Care, uit de serie: Children Full of Life (Japan, 2003). Regie: Noboru Kaetsu. Nederlandse redactie: Ronnie Griens.
- Schoolgids, (2009-2010) O.B.S. De Bienenkebolders
- Stevens, L., Beekers, P., Evers, M., Wentzel, M., & Van Werkhoven, W., (2004) *Zin in School*. Amersfoort: CPS

Internetbronnen:

1. Synoniemen verbondenheid. Geraadpleegd op 9 juni 2010
www.mijnwoordenboek.nl/
2. ErvaringsGericht onderwijs. Geraadpleegd op 23 mei 2010
www.ervaringsgerichtonderwijs.nl

Bijlage 1 Vragenlijst eigen ervaringen leerkrachten

Deze vragenlijst heb ik mondeling toegelicht

Welke ervaringen heb jij met verbondenheid?

De band met jezelf

De band met de ander(en)

De band met de materiële omgeving

De band met de sociale omgeving de groep, de samenleving,
de ons omringende cultu(u)r(en)

De band met de natuur, het levensgeheel

Dank je wel voor het invullen

Bijlage 2 Vragenlijst interview kinderen

Vragen voor kinderen

Wanneer voel je je thuis op school?

Wat maakt dat je je thuis voelt?

Wat zou je willen veranderen op school?

Bijlage 3 Vragenlijst huidige initiatieven leerkrachten

Deze vragenlijst heb ik mondeling toegelicht.

Waar zie je nu al dat je binnen jouw groep of in school verbondenheid realiseert?
Graag toelichten met een voorbeeld

De band met jezelf

De band met de ander(en)

De band met de materiële omgeving

De band met de sociale omgeving de groep, de samenleving,
de ons omringende cultu(u)r(en)

De band met de natuur, het levensgeheel

Dank je wel voor het invullen

Bijlage 4 Vragenlijst kansen en mogelijkheden leerkrachten

Deze vragenlijst heb ik mondeling toegelicht

Waar zie je kansen en mogelijkheden in de groep/school om de verbondenheid te versterken?

De band met jezelf

De band met de ander(en)

De band met de materiële omgeving

De band met de sociale omgeving de groep, de samenleving,
de ons omringende cultu(u)r(en)

Dank je wel voor het invullen

Bijlage 5: Matrix vragenlijst eigen ervaringen verbondenheid leerkrachten

Respondent	Jezelf	De ander	Materie	Sociale omgeving	Natuur
1	In contact met anderen. Anderen laten me zien wie ik ben. Wanneer ik alleen ben vind ik die verbondenheid vaak in schijnbaar pretentie- en doelloos fröbelen.	Wanneer ik anderen kan helpen. Samen iets doen. Gevoel van verbondenheid moet van 'twee' kanten gevoed worden.	De manier waarop ik om spring met de dingen om me heen is gerelateerd aan de verbondenheid die ik met die zaken voel. Met het grootste gemak knip ik kabels door in plaats van ze te ontrafelen....maar anderzijds krijg ik het nooit ofte nimmer over mijn hart een bladzijde uit een boek te scheuren.	Enerzijds voel een grote behoefte me te verbinden met bepaalde groepen. Anderzijds blijf ik wel op mijn hoede in welke mate ik mezelf kan blijven.	Maakt mij stil, maar ook bang. Onder de indruk van wat natuur ons te bieden heeft. Wat als we kinderen de kans ontnemen natuur te ervaren. Tijd volplannen, leefomgeving volbouwen?
2	Wanneer ik muziek maak, maar ook buiten in de natuur kan ik me erg verbonden voelen met mezelf.	Stilstaan bij wat je in relatie al hebt. Samen iets bereiken/meemaken. Ook emotionele dingen.	Sterke band met gitaar waar ik lang voor gespaard heb, dus veel energie inzit. Wanneer er emotionele herinnering aan zit. Portemonnee opa	Band met geloof door gedachten en verhalen die erbij horen. Met mensen met wie je samen iets meemaakt.	In verschillende situaties kun je verschillende wijze van verbondenheid ervaren. Kan ook wisselen. Steeds aan blijven werken.
3	Voorwaarden om lekker in mijn vel te zitten: zorg dragen voor mezelf en fit blijven.	Wanneer ik mezelf kan zijn bij een ander.	Heb sinds kort eigen auto. Spulletjes die gezelligheid geven.	Samen zijn bij moeilijke momenten, gezellige dingen doen. Samen dag doornemen.	Wandelen in het bos. In tuin werken. Scheiden afval
4	Wanneer ik in rust ben. Yoga. Luisteren naar mooie muziek	Wanneer ik wederzijdse erkenning ervaar. Met bekenden maar ook tijdens onverwachte ontmoetingen.	Vanzelfsprekend door mijn opvoeding. Met zorg cadeautje kiezen.	Zorg dat ik dagelijks ieder kind in de klas 'gezien' heb. Veel reizen. Verder kijken dan eigen omgeving. Open staan voor andere culturen	Door ziek zijn ervaren hoe gewone dingetjes heel intens kunnen zijn. (mus neemt bad)
5	Trouw aan mezelf, erop vertrouwen dat het goed gaat.	Goede band met gezin en familie. Vanuit deze zekerheid kun je	Hou van oude, doorleefde pullen die al wat hebben meegemaakt.	Voor elkaar zorgen. Respect voor andere gewoontes. Voel	Zorgvuldig omgaan met wat natuur ons biedt. Nadenken over moderne technieken.

		alles aan. Weten dat je ergens bij hoort/deel van uit maakt.	Hergebruiken	me onderdeel van geheel.	Wat lever het op, wat kost het de natuur?
6	Kan uiteindelijk alleen op mezelf vertrouwen. Luister toch niet altijd goed naar mijn lichaam.	Mijn gezin, familie. Vrienden uit elke periode uit mijn leven. Kan moeilijk loslaten.	Hecht weinig waarde aan materiele bezitting. Koester wat ik heb. Ga er zorgvuldig mee om.	Met school. In dorp met verschillende groeperingen.	Natuur erg belangrijk. Kamperen, zee en bos.
7	Wisselend, van erg verbonden met mezelf tot geen aandacht eigenbelang.	Wanneer ik mensen kan helpen. Kan ik moeilijk loslaten.	Weinig met materiële zaken. Wil er wel verzorgd uitzien.	Wisselend. Afhankelijk van groep en context	Probeer steentje bij te dragen aan beter milieu. Spreek anderen er niet op aan.
8	Belangrijk te weten wie je bent en wat je kunt. Inzicht helpt je verder.	Je verbindt je aan de ander om in ontwikkeling te blijven.	Relatie met materiaal laat zien hoe je bent. Respect materiaal/ respect eigenaar.	Ik zoek interactie/ acceptatie met gelijkgestemden. Situaties nodig waarin dat mogelijk is. Moeilijk verbondenheid voelen met iets wat je niet kent.	Band met innerlijke zelf
9	Positief: elke dag toch weer tevreden zijn met alles wat nog mogelijk is. Zo maar kleine dingen Negatief: steeds rekening moeten houden met een lijf dat niet te vertrouwen is.	In de directe kring ontvallen steeds vaker mensen, worden ernstig ziek, hebben je nodig of wensen aandacht en zorg. Gezinsband en familieband worden steeds belangrijker. Weet je door omstandigheden ook steeds meer te waarderen.) Ook het werken in een team, met kinderen en ouders blijft een uitdaging. Vrienden en hun perikelen worden essentiëler en voelen anders.	Heb ik niet zo. Ben niet mode bewust. Ik heb wel behoefte aan praktische zaken en dan is mooi/nieuw niet van belang. Je moet er wel van op aan kunnen.	Heb diverse sociale omgevingen. Grote familie, grote vriendengroep, diverse sportclubjes, vaste kennissenkring. Motto van mij is: wat je doet, doe je goed, voor de volle 100% Omringende culturen. Wat in de naaste samenleving voorkomt gaat net zoals bij de anderen. Verder zoek ik het niet echt op. Wel steun ik via allerlei goede doelen.	Die is heel erg groot. Ik ben zo'n type van back to basic. Blijf met je voeten op de grond. En ervaar het oergevoel, de samenhang en eigenlijk het originele basale leven. Het levensgeheel blijft boeien maar ook steeds veranderen. Het is bij mij stemmingsgevoelig, omgevingsfactoren gevoelig en vooral gebeurtenisengevoelig

Bijlage 6: Interviewmatrix kinderen

	Jongen groep 1	Meisje groep 1
Wanneer voel je je thuis op school?	Wanneer ik in de zandbak of met mijn eigen step speel. Wanneer ik zelf eerst mag kijken wat ik wil gaan doen. Wanneer ik met mijn vriendje speel want die doet gewoon lief tegen mij. Alleen is niet fijn want dan kan ik niet met niemand praten, Wanneer de leerkrachten aardig tegen mij praten. Ik heb de juffen nodig bij ruzie Soms lossen we het zelf op dat is fijn. Kinderen mogen elkaar helpen dat is best wel fijn.	Wanneer ik kan kleuren of dominoën samen met vriendje. Die helpt mij als andere kinderen mij plagen. Doet leuke spelletjes met mij. In de speelzaal vadertje en moedertje spelen vind ik ook leuk. Fijn als ander kindje mij helpt Vraag geen hulp aan de juf Juffen zijn fijn om spelletjes mee te doen. Wanneer ik zelf mag kiezen wat ik wil gaan doen. Ik vind het ook fijn om alleen te spelen.
Wat zou je willen veranderen op school?	Niets	Niets
	Jongen groep 2	Meisje groep 2
Wanneer voel je je thuis op school?	Wanneer ik met alle jongens van groep 2 buiten in de bosjes met de kar kan spelen. Wanneer ik kan rennen en tikkertje spelen. Daar ben ik goed in. Wanneer ik in de gymzaal spelletjes kan doen. Wanneer ik kan kleuren. Wanneer de juffen mij helpen. Wanneer ik ruzie maak met vriendje dat zeg ik dat tegen overblijfmoeder. Dan word ik weer vriendjes.	Wanneer ik mag dominoën met mijn vriendinnetjes of spelletjes in de speelzaal spelen. Ik heb geen juf nodig. Wel mijn vriendinnetjes. Vriendinnen zijn lief. Soms doen kinderen boos op mij dan doe ik boos terug. Dan gaat het vanzelf over wanneer we weer samen gaan spelen. Mag zelf kiezen, welk werkje ik wil doen. Wanneer het moeilijk is vraag ik soms kindjes om hulp en soms aan de juf. Ik ben blij dat de domino nu niet meer om valt. Ik heb het heel vaak gedaan.
Wat zou je willen veranderen op school?	Niets	Niets

	Jongen groep 3	Meisje groep 3
Wanneer voel je je thuis op school?	Wanneer ik met mijn vrienden buiten mag spelen of binnen dominoën. Wanneer iedereen naar elkaar luistert, geen ruzie maakt en de domino niet omduwt. Tijdens contractwerk voel ik me ook wel goed, maar dan moet ik heel de tijd nadenken. Ik voel me fijn wanneer ik iemand kan helpen. Wanneer ik hulp kan vragen. Ik werk graag met mijn vriend. Die zegt gewoon wat ik moet doen. Dat vind ik fijn. Wanneer de leerkracht niet zo hard praat wanneer ik lekker aan het werken ben. Ik wil dat leerkracht heel erg rustig zegt wanneer het verkeerd is.	Als ik met vriendinnen aan het spelen ben Wanneer kinderen mij lief en aardig vinden. Wanneer niemand mij stoort Als ik iets moeilijk vind helpt leerkracht mij. Ik mag ook hulp vragen aan andere kinderen. Ik mag zelf kiezen bij atelier en vrije keuze.
Wat zou je willen veranderen op school?	Meer spelen en minder rekenen of doolhoven maken, daar kan ik ook van leren en dan voel ik me wel blij. 1 van de 2 kiezen: op school spelen thuis al het werk doen of omgekeerd. Niet zo snel opruimen, met domino hebben we bijna een record en dan moeten we weer opruimen. Vaker andere juffen dan kan ik nieuw dingen leren ik kan van iedereen andere dingen leren Gewoon aan de kinderen vragen wat ze willen.	Ik vind het al fijn genoeg
	Jongen groep 4	Meisjes groep 4
Wanneer voel je je thuis op school en wat maakt dat je je thuis voelt?	Als niemand mij pest en zo. Wanneer ik buiten kan spelen. Wanneer ik leuk kan werken met mijn vriend. We helpen elkaar wanneer we het niet snappen. Alleen snap ik het nog niet zo goed. Dan kan ik het meteen vragen anders moet ik mijn vinger weer opsteken. Fijner om aan vriendje te vragen. Soms is het werk veel en moeilijk. Dan ga ik het gewoon afmaken. Ik ben blij wanneer ik alle taken af heb. Mama is dan trots op mij.	Wanneer iedereen in de kring mag vertellen wat hij heeft gedaan. Als ik aan het tekenen ben. Wanneer ik een leuk idee heb en dat mag gaan doen. Zelf mag kiezen met de werkbijlage. Leerkracht helpt mij wanneer ik me niet zo lekker voel. Dat vind ik wel fijn. Bij vriendinnen, kei goede vriendinnen Zij vragen wil je met me spelen Ze helpen mij wel eens. Soms heb je minder leuke taken soms leuk. Ik kan wel genoeg hulp krijgen.
Wat zou je willen veranderen op school?	Meer spelen. Een langere pauze. Dan kunnen we spioneren. Soms te lang werken, soms niet. Ik wil tussen door iets anders doen, maar dan moet ik daarna weer taken maken.	Alles om me fijn te voelen op school is er. Als ik me niet zo fijn voel dan is er wel iemand die mij dan helpt.

	Jongen groep 5	Meisje groep 5
Wanneer voel je je thuis op school en wat maakt dat je je thuis voelt?	Als ik niet zoveel hoeft te werken en wanneer het wat rustiger is. Wanneer ik met iemand kan werken die rustig is en die me kan helpen. Wanneer de leerkracht me helpt, maar niet voorzegt want ik wil wel zelf leren Kan altijd hulp vragen. Krijg ik ook Wanneer ik hulp krijg met plannen, dat vind ik moeilijk	Wanneer ik met het goede been uit bed stap. Wanneer ik niet meteen boos word als ik mijn planning niet af heb. Om sterker te worden heb ik een knuffel om mij te helpen en ik heb een mp3 speler wanneer er teveel lawaai is. Idee van leerkrachten, mama en mij. Weektaak vind ik handig, je ziet wat je kunt doen. Wanneer ik buiten met mijn vriendinnen kan spelen. Soms hebben we ruzie, we zorgen zelf voor oplossing. Anders vragen we om hulp aan de overblijf. Die doen alsof het een beetje plagen is. Nemen het niet serieus Vriendin helpt mij, die is stoer en sterk doet dappere dingen dat wil ik ook. Iedereen mag anders zijn. De leerkrachten weten gewoon hoe het kindje is dat weten ze bijna van iedereen Ik ben trots omdat ik me fijn voel op school.
Wat zou je willen veranderen op school?	Niets. Ik voel me goed op school	Vaker tegen kinderen zeggen dat je goed bent en dat je al heel veel kan. Complimenten geven dan worden ze een beetje blij.

	Jongen groep 6	Meisje groep 6
Wanneer voel je je thuis op school en wat maakt dat je je thuis voelt?	Als alle kinderen gewoon aardig doen. Als ik maar een paar vrienden heb. Ik kan gewoon mezelf zijn. Ze hebben er niets op tegen Dan hoeft ik niet zo stoer te doen. Wanneer ik fouten mag maken. Ik mag zelf kiezen. Nog meer hoeft niet.	Als ik vriendinnen om me heen heb met wie ik kan spelen en geen ruzie heb. Die van dezelfde dingen houden en die het niet raar vinden dat ik van andere dingen houd. Die me helpen als ik iets moeilijk vind. Vroeger deed ik grappig om vrienden te krijgen, nu ben ik meer mezelf. Dat ik zelf een werkplek mag kiezen en met wie ik werk. De leerkracht die de tijd voor me neemt. Die even langskomt en tijdens het werken een compliment geeft. .
Wat zou je willen veranderen op school?	Steeds een half uurtje werken en dan half uurtje iets leuks gaan doen. Volwassenen denken te snel dat je als kind alles maar moet kunnen, eigen verantwoording zeggen ze dan.	

	Jongen groep 7	Meisje groep 7
Wanneer voel je je thuis op school en wat maakt dat je je thuis voelt?	Wanneer ik een goed boek heb. Wanneer kinderen mijn niet steeds afleiden. Dat ik met een dagtaak mag werken. Weektaak veel te veel. Dan denk ik dat krijg ik nooit af. Dagtaak af, tijd over om te lezen. Als ik gewoon rustig kan werken. Vrienden zijn wel belangrijk. Iemand die zijn werk ook af wil hebben. Wanneer ze mij gewoon met rust laten, ook volwassenen. Er moet goede afwisseling zijn: ontspanning en werken.	Door mijn vriendinnen. Ik vind het gewoon heel fijn om bij hen te zijn. Ik vertrouw ze, kan bij hen alles kwijt. Zij vertrouwen mij ook. Verdrietig, dan troosten ze me. Door leerkracht kan ik rustig werken. Ik mag eigen plek kiezen en zelf weten waar ik mee ga beginnen. Spelling kan ik niet goed, maar het is niet erg wanneer ik een fout maak
Wat zou je willen veranderen op school?	Meer met rust gelaten worden. Ik kan goed nadenken over dingen als het stil is. Ouders en school zouden het samen moeten doen. Je zit met de kinderen en ouders. Wat je ook doet ze gaan toch door. Ouders zouden er wat aan moeten doen en de kinderen zelf.	Dat iedereen aardiger tegen elkaar doet.

	Jongen groep 8	Meisje groep 8
Wanneer voel je je thuis op school en wat maakt dat je je thuis voelt?	Als alles goed gaat. Daar kun je zelf voor kiezen. Wanneer ik taken af heb dan krijg ik er steeds meer invloed op. Dan denk ik dat ga ik ook nog even doen dan krijg ik alles sneller af en dan voel ik me meer op mijn gemak op school. Dan sta je niet zo onder druk. Wanneer het thuis ook goed gaat dan gaat het op school ook goed. Ik heb bijna nooit ruzie, dat is ook wel fijn. Wanneer ik lekker met vrienden kan samenwerken. Als ik niet gepest word dan voel ik me ook beter. Soms word ik uit de klas gezet. , Dan denk ik: hier leer ik niets van. Dan ga je nadenken. Ga dan stiekem bij de deur staan. Kan ik het toch horen. Soms ben ik heel raar dat vind ik ook weer fijn.	Als het gezellig is met de kinderen en de leerkracht. Niet iedereen chagrijnig is. Wanneer de hele groep goed met elkaar kan opschieten Wanneer ik met vriendinnen kan werken. We vertrouwen elkaar en kunnen elkaar alles vertellen. Mijn eigen planning maken vind ik ook fijn. Dan kan ik zelfstandig werken
Wat zou je willen	Meer excursies	Meer verantwoording voor groep 8

veranderen op school?	Wanneer kinderen erbij willen horen en stoere dingen gaan doen moeten jullie onze ouders bellen. Gaan dan een goed gesprek voeren. Zij kennen hun kind het beste.	Als wij gaan voetballen, mogen we de bal niet halen wanneer die over het hek is. Het is het onze eigen verantwoording of we in het water te vallen. Wanneer kinderen er niet bij horen in de groep geen onaardige dingen tegen elkaar zeggen. Schelden kan andere kinderen pijn doen. In de kring erover praten wat dat bij anderen doet.
-----------------------	--	--

Bijlage 7: Interviewmatrix leerkrachten

Respondent	Hoe konden leerlingen door deze initiatieven verbondenheid ervaren?
4 groep 1/2	Alles heeft te maken met relatie leerkracht kind: de essentie is dat wanneer kind zich gehoord, geliefd voelt dan wil hij zijn best gaan doen op wat voor manier dan ook. Oud-leerlingen die ik onlangs zag herkennen me meteen. Wat maakt dat ze me nog herinnerden? Een persoonlijke band opgebouwd. Band met leerkracht is eerste vereiste om zich lekker te voelen en te werken Band met ander is nodig om band met zichzelf te kunnen versterken. Voelt zich begrepen, mag zichzelf zijn. Leerkracht stimuleert je om dat te kunnen en te mogen zijn. Dit is de basis om verbondenheid aan te kunnen gaan. Is ook basis voor goed contact met andere kinderen. Beginnt thuis in gezin, verplaats zich naar alles wat jij buiten gezin gaat doen. Wanneer ze binnen komen 's morgens, klein gebaar, knipoogje laten horen dat je nog weet wat er gisteren voor kind belangrijk was (zwemles) Bewust even momentje van aandacht. Echtheid is belangrijk. Relatie met andere kinderen: maakt niet uit wat je moet doen, maar met wie je het moet doen. Het gevoel hebben dat je je kunt optrekken aan iemand wanneer het even niet gaat. Iemand die je neemt zoals je bent. In een zelfgekozen activiteit kan er door gelijkgestemden iets opgebouwd worden. Je kunt als leerkracht bewust kinderen mogelijkheden aanreiken om samen te spelen met bepaalde kinderen. Hebben verschillende kwaliteiten die elkaar kunnen aanvullen. Rekening met elkaar houden. Kinderen aan het timmeren, net op school, alle doppen op de grond gegooid. Mogen zichzelf zijn is uitgangspunt. Moet wel veilig blijven voor iedereen. Zitten nog in rondloop fase. Kunnen zich nog niet concentreren. Zoveel mogelijk tegemoet komen aan behoeften. Ga maar even naar buiten. Kringgesprekken: aandacht voor gebeurtenissen die zich voordoen. Gescheiden ouders, aandacht voor verschillen in cultuur tussen kinderen in de groep. Kinderen wisselen spontaan persoonlijke ervaringen uit. Kansen grijpen die zich voordoen om op in te haken. Kleine dingetjes. Niet systematisch. Jonge kinderen stromen in. Veel aandacht voor groepsbinding. Kind moet gevoel hebben ergens deel van uit te maken Scheidingen: Veel impact. Kunnen die wel wortelen? Goede voorwaarden creëren, deugdelijke materialen. Goede opruim mogelijkheden. Kinderen krijgen taken. Voorbeeldfunctie leerkracht belangrijk.
2 Groep 3/4	Kinderen krijgen ruimte om elkaar te helpen. Mogen zelf plannen. Kinderen gingen aan hun taak werken, die ze nog moesten afmaken. Werkte als een olievlek, grote verbondenheid. Wilden taken maken op goed niveau. 5 factoren zaten erin. Men hielp elkaar. Duidelijk zijn naar kinderen. Verwachtingen uitspreken Kinderen betrekken bij leerproces. Kind voelt zich niet zo competent bij bv. spelling Kind zelf aan laten geven: wat wil je leren? Verantwoording gegeven. Jij als leerkracht blijft eindverantwoordelijke, kind mag niet zeggen ik doe het niet, wel inspraak in proces. Wat heb je nodig? Ik facilitair. Kinderen raken gemotiveerd. Competent voelen geeft verbondenheid. Verbonden met leerproces en de band met jezelf In de relatie tussen leerkracht en leerling: ik voel de verbondenheid met speciale kinderen. Lukt niet bij iedereen. Sommigen laten je niet binnen. Stoere jongen vraagt me om zijn veters te strikken. Zo'n mooi moment. Kind heeft leerkracht nodig die je kent die de juiste snaar weet te raken. Materie: Wellicht in de loop der jaren gegroeid dat er niet goed met materialen wordt omgegaan. Nieuw gebouw wegzetten alleen niet voldoende. Leerkracht is basis Goed voorbeeld, zuinig met spullen, opruimen, modeling. veel bespreken en terugkoppelen. Wanneer je je in de groep geaccepteerd voelt, dan groeit de band met jezelf. Eerst moet kind lekker in zijn vel zitten.

	Spelletjes; leren vertrouwen op elkaar. Samen afspraken met kinderen Niet alleen buitenspelen en kijken wat er gebeurt. Werken aan groepsverbondenheid: na observatie aanbod doen. Dan bouw je op in het begin van het jaar.
1 groep 5/6	Tijdens kringgesprekken werk je aan verbondenheid met de ander, maar ook met jezelf. Wanneer je als kind vertelt over dode huisdier laat je zien wat dat op dat moment met jou gedaan heeft. Dat heeft je gevormd. Het ontstaat vaak in spontane gesprekken. Geplande dingen bv over pesten, daar moet je natuurlijk iets mee, maar dat proeven ze heus wel. Wanneer zich zoiets voordoet moet je de ruimte voelen om hiermee door te gaan. Kinderen moeten ook ruimte voelen om af te haken of mee te doen. Kinderen moeten ook ruimte voelen om met onderwerp te komen. Ruimte geven aan kinderen wanneer ze tijdvergetend bezig zijn. Gaat soms in de pauze door. Daar doen ze niet moeilijk over. Ze krijgen soms ook wel extra tijd om te spelen wanneer dat uit komt Dat weten de kinderen. Dit zorgt ook voor verbondenheid met de groep. Als leerkracht wil je dat vertrouwen ook voelen. Soms is dat lastig. Laatst als scheidsrechter: deed echt mijn best, kinderen waren het niet eens met beslissing. Reageerden erg fel. Heb kinderen verteld je hoeft het er niet mee eens te zijn, maar ik wil niet zo aangesproken worden. Was zichtbaar aangedaan. Heb echtheid laten zien. Kan ook als kwetsbaar overkomen. Zo reageren wij bij kinderen ook vaak, ze doen heel erg hun best, toch niet goed genoeg. Verbondenheid is er op allerlei momenten, maar momenten waarop je het creëert zijn toch de momenten waarop je leuke dingen doet. Wordt soms afgedaan als vrij spel, maar er ontstaat dan echt iets tussen kinderen. Bepaald gedrag van kinderen kun je dan bespreekbaar maken. Die kans grijp ik. Dat vindt hij/zij moeilijk. Kinderen komen voor elkaar op. Er is echt een groep. Deze momenten vormen de basis. Relatie leerkracht leerling zit ook in praktische dingen. Er moet ruimte blijven voor individuele uitleg. Er zijn kinderen die redden zich wel, anderen willen gewoon dat je hen individueel helpt, wanneer hier geen tijd voor is dan voel je je als kind in de steek gelaten. Is een gemiste kans: wanneer kind zich competent voelt dan gaat hij groeien. Materie: Voorwaarden moeten aanwezig zijn om autonoom te kunnen zijn. Hiervoor is het nodig dat dingen op vaste plek liggen. Spullen moeten compleet en schoon zijn. Taken: naar woord kijken, verantwoordelijkheden noemen. Ze worden er zich bewust van wanneer ze er last van hebben dat iets er niet is. Willen breien en breinaalden zijn weg. Die momenten aangrijpen, waar zouden ze kunnen zijn? Klasgenoten erop aanspreken. Dat moet kunnen, serieus nemen. Regel: geen boek in je laatje, uitleggen dat er niet genoeg boeken zijn. Dan krijgt het inhoud. Er zijn kinderen die er geen last van hebben. Anderen voelen zich niet serieus genomen Wanneer je je niet serieus genomen voelt dan is verbondenheid ver te zoeken Stukje verantwoording laten ervaren niet opgeruimd nu is het er niet Net zoals er een stilte ruimte moet zijn moet er ook plek waar je wel geluid mag maken. Specifieke vraag voor specifieke kinderen, ook voor kinderen die willen bijkletsen met kinderen uit andere groep. Kinderen behoefte aan samen delen, kappen we snel af (vriendschappen) Puberen kost veel tijd, kun je niet op uur en tijd plannen. Moet ruimte voor zijn. Je kunt niet verbonden zijn met een ander wanneer je niet verbonden bent met jezelf. Dicht bij ervaringen van kinderen blijven. Wanneer wij niet aan voorwaarden kunnen voldoen dat ze zich lekker voelen hoe kunnen we dan verwachten dat ze zich verbonden voelen. Niet kind voortdurend op alles aanspreken. Knap als je als kind aan durft te geven dat je iets moeilijk vindt, maar wel iets anders kunt. Ruimte voelen is nodig om tot verbondenheid te komen. Wanneer je tot over je oren in het werk zit kun je niet verwachten dat je een ander helpt. Altijd kijken naar wat er achter reactie kind zit. Intentie kinderen kan anders zijn dan het

	zich uit. Onmacht. Ruimte voor eigen keuzes serieus nemen. Soms vindt leerkracht het moeilijk Wij moeten er voor zorgen dat leerkrachten zich zo op hun gemak voelen dat ze deze fouten durven maken en daarin kunnen groeien. Samen iets beleven, samen zegt ook iets Het delen van schept ook verbondenheid. Samen pauze houden
8 groep 7/8	Goede relatie met leerkracht doet veel. Daar begint het. Kind moet gevoel hebben altijd bij leerkracht terecht te kunnen. Als die relatie goed is dan durf je jezelf te zijn. Is een voorwaarde om verbondenheid te laten groeien. Als kind durf je geen hulp te vragen wanneer relatie leerkracht niet goed is. Je moet je veilig genoeg voelen om fouten te durven maken. Intonatie, lichaamshouding leerkracht hierbij ook belangrijk. Moet echt zijn. Eigenaar van je eigen leerproces: dan ontstaat er verbondenheid. Kinderen serieus nemen. Daar groeien ze van, kunnen stappen zetten in hun ontwikkeling. Trots, dat het gelukt is. Leerling waar je alles voor inplant kan dit niet ervaren. Ze zijn autonoom hierin. Ze hoeven geen ingevulde werkbrieff, mogen ook lege werkbrieff pakken en zelf planning maken. De gelegenheid bieden, meer verantwoordelijkheid geven Kind wil zich competent voelen. Inzicht in eigen kunnen Ruimte voor keuzes erg belangrijk. Wat heeft elk kind nodig? Door dit gesprek ben ik me meer bewust geworden van dingen die al zo vanzelfsprekend zijn. Kinderen hebben meegedaan met de actie wandelen voor water. Goed voor groepsband. Samen iets bereikt. Besef meegekregen dat niet iedereen het even goed heeft. Verbondenheid draagt nu verder dan alleen Moergestel Onderweg hebben ze bloemen geplukt, getuigt niet van verbondenheid met de natuur. Veel geld opgehaald, ze voelen zich competent. Invloed ouders ook belangrijk. Verbondenheid met ... wordt al dan niet gevoed, geworteld. Sommige kinderen kunnen zich moeilijker inleven. Ze hebben een spelletjesdag georganiseerd voor de midden/onderbouw. Kinderen kregen verantwoording. Namen dit heel serieus. Ook in het begeleiden van de groepjes jongere kinderen. Ze kregen veel ruimte voor eigen initiatief.

Bijlage 8: matrix vragenlijst huidige initiatieven leerkrachten

Huidige Respondent	Jezelf	Ander	Materie	Sociale omgeving	natuur
1	Elk moment wat zich aandient grijp ik aan. Vaak tijdens spontane gesprekken. Ik geef kinderen hiervoor de ruimte. Door rekening te houden met behoeftes van kinderen. Ruimte voor eigen keuzes van kinderen en die serieus nemen.	Verbondenheid is erop allerlei momenten. Momenten waarop je het creëert zijn toch de momenten waarop je leuke dingen doet. Samen iets beleven.	Door kinderen uit te leggen waarom bepaalde afspraken er zijn. Stukje verantwoording geven. Laten ervaren dat wanneer iets niet goed is opgeruimd het er niet is wanneer je het nodig hebt. Door mijn voorbeeldgedrag.	Door kansen die zich voordoen aan te grijpen. Toen er vloerbedekking werd gelegd in de hal gingen kinderen met de werkmans in gesprek. Tijdens ateliers wanneer opa's en oma's mee komen helpen. Tijdens verkeersweek zijn we naar verschillende bedrijven geweest. Kinderen laten ervaren hoe het is om daar te werken	Kinderen willen graag een stuk braakliggende grond wat ze kunnen gebruiken. Wanneer ze in een boom kunnen klimmen op het schoolplein. Geen enkel kind wat zich zo verbonden voelt met de natuur dan wanneer hij in een boom klimt. Kind wil boom niet stuk maken
2	In persoonlijk contact met kinderen. Met 'speciale' kinderen lukt het niet altijd. Tijdens kringgesprekken over thuissituatie. Kinderen worden betrokken bij hun eigen leerproces. Ze krijgen verantwoording en voelen zich competent.	In kringgesprekken. Kinderen krijgen ruimte om elkaar te helpen. Er is ruimte om met eigen interesses aan de slag te gaan. Samen naar iets toewerken.	Door als leerkracht het goede voorbeeld te geven. Bespreekbaar maken. Verwachtingen uitspreken.		
3	In kringgesprekken. Kinderen durven hun ervaringen te delen. Kinderen die meer rust nodig hebben vinden die op stilteplekken. Wanneer kinderen kunnen werken aan iets	Door kinderen vertrouwen te geven. Dit schept een band. Tijdens projectwerk is er de mogelijkheid om in groepjes te werken. Op die momenten maken kinderen ook gebruik van elkaars	Samen duidelijke afspraken maken hoe je met materialen om dient te gaan zorgt er tijdens het opruimen voor dat kinderen de verantwoordelijkheid nemen voor de materialen die ze gebruikt hebben.	Als ik (of een kind) een stukje voorlees uit de krant, dit wordt dan samen besproken of kinderen vertellen zelf iets uit het nieuws. De kinderen hebben op eigen initiatief kaarten gemaakt voor Haïti en deze verkocht aan	Kinderen willen voor een project graag aan het werk buiten. Ze weten nog niet of ze een stukje grond krijgen waar ze aan de slag mogen, maar ze zijn erg betrokken en

	waar hun interesse ligt. Ze gaan met veel enthousiasme op zoek naar informatie en willen graag wat ze leren overbrengen	pluspunten. Door van tevoren duidelijk verwachtingen uit te spreken, hier kan je samen op terugkomen. Samen een afspraak maken hoe we bv het pesten aanpakken, als het van uit de kinderen komt is het makkelijker om hierop terug te pakken, we hebben het samen besproken en iedereen is akkoord gegaan. Er is ruimte voor kinderen om jongere kinderen te helpen.	We hebben op verzoek van de kinderen meer gelpennen gekocht voor het schrijven. Hier gaan ze verantwoordelijk mee om. De afgelopen dagen hebben kinderen op hun verzoek een verjaardagstaart gemaakt. Ik heb ze de verantwoordelijkheid gegeven voor het materiaal. Ze gaan er erg goed mee om en ruimen steeds alles netjes op. De kinderen mogen op het digi-bord werken als ze dit op een rustige manier doen. Je merkt dat kinderen dit serieus nemen en hier netjes op kunnen werken	familie. Tijdens de ateliers ben ik samen met een groepje kinderen op bezoek gegaan bij een kaasboerderij en de watermolen.	denken graag mee over de inrichting van de speelplaats/tuin.
4	Tijdens kringgesprekken n.a.l.v. gebeurtenissen bv. als kinderen iets verdrietigs hebben beleefd of juist iets leuks. Ook tijdens gesprekken over pesten. Waarbij ook de ervaringen van de gepeste werden besproken. Kinderen zenden signalen uit die ik probeer op te vangen. Ik probeer te beschrijven wat ik zie bij die ander. Ik probeer ook altijd hun eigen ervaringen te laten vertellen.	Doordat je steeds wat van jezelf laat zien en kinderen ook de kans geeft om steeds wat van zichzelf te laten zien, ontstaat er een steeds hechtere band. Er is veel ruimte voor samenwerken door de beide groepen 3/4 tijdens contractwerk. Dit heeft tot gevolg dat bij vrije keuze en project kinderen elkaar ook makkelijk opzoeken. Ze zijn met beide ruimtes vertrouwd en kunnen in beide groepen de spullen vinden. Deze heeft op beide groepen een positieve	Kinderen brengen spullen mee voor projecten	Excursiemogelijkheden. Samen iets beleven, meemaken	

	Er is een massagehoek in de klas. Kinderen kunnen zich daar ook even terugtrekken als hij of zij dit even nodig heeft.	instelling en wordt er minder gecorrigeerd vanuit de leerkracht want leerlingen versterken elkaar positief Bij het spelen in hoeken het restaurant werken de kinderen veel samen. Je ziet daar steeds meer ontwikkeling in omdat ze elkaar nodig hebben.			
5	In de relatie leerkracht en kind. Dagelijks bewust even een momentje van aandacht voor iedere kind. Door zoveel mogelijk tegemoet te komen aan behoeften van kind. Tijdens kringgesprekken aandacht voor persoonlijke gebeurtenissen	Kinderen krijgen ruimte om samen te werken en keuzes te maken. In een zelfgekozen activiteit met gelijkgestemden kan er iets opgebouwd worden.	Ik creëer de voorwaarden voor de kinderen om goed met de materialen om te kunnen gaan. Ik geef het goede voorbeeld. Ga met kinderen in discussie. Laat ze ervaren dat ze mispakken wanneer er niet goed is opgeruimd.	Tijdens kringgesprekken besteed ik aandacht aan verschillende culturen van kinderen	Door inrichting speelplaats is er veel ruimte voor om ontdekkingen te doen.
6	Kringgesprekken over gevoelens van iemand individueel, gesprekken over pesten, verdriet, blijheid enz. Kinderen mogen vrij vertellen hoe het opstaan bij hen gebeurt, het naar bed gaan enz. wat vindt je fijn of wat zou je anders willen	Heel de dag door werken en spelen kinderen samen. Kinderen krijgen ook de ruimte om tijdens werklessen bij anderen te gaan kijken(even weg van je eigen werk) en daarna weer terug aan hun eigen werk gaan. Ikzelf heb veel lichamelijk contact met de kinderen,	Kinderen maken keuzes welke verzorgende taak zij willen doen. Spullen die je gebruikt ruim je ook weer op, ook hier helpen we elkaar. Met plezier, leuk liedje of spelletje even alles opruimen enz. Kinderen kunnen steeds materialen aandrigen of	Tijdens sinterklaasperiode hebben wij speculaaspoppen verkocht. We gaan samen op zoek naar een goed doel.	Tijdens excursies, bezoekerscentrum, ateliers is er ook altijd aandacht voor natuur via natuurpleinen. Tijdens projectwerk in het voorjaar, nieuw leven, zaaien, natuur, jonge dieren. We hebben een kleine schooltuin, we werken

	Ik ga in gesprek met leerlingen als ik merk dat er "iets" is of als ze zich afzonderen. Soms laat ik kinderen ook bewust even alleen. Even tot zichzelf komen, de ruimte geven om gevoelens te voelen en te ervaren	kinderen (die het willen) mogen naast me zitten, enz. Ik pak vaak een hand vast, of een schouder als de kinderen iets aan mij vertellen. Ik probeer oogcontact te hebben en me echt op hen te richten. Kinderen kiezen regelmatig voor elkaar en niet voor een activiteit. De activiteit is dan ondergeschikt. Het gaat om het samen delen, samen zijn en samen ervaren. Kinderen mogen hun eigen keuzes maken. Het samen beleven van iets is samen delen.	aanbod hebben voor in de groep, Er wordt veel meegenomen naar school door de kinderen. Hiervoor maken wij plaats in de kring of in de hal. Hoeken worden aangepast naar ideeën van de kinderen. Omdat je goed observeert en kijkt naar kinderen en luistert, kan je steeds de materialen aanpassen. In gesprek gaan hoe wij het handiger kunnen maken. Kinderen kunnen aangeven wat zij missen op school. Wij gaan bekijken wat er mogelijk is. Kinderen zijn steeds betrokken bij het schoon houden van ruimtes. Via kringgesprekken komen we daar regelmatig op terug. De garage houden we schoon met kinderen van alle groepen. In gesprek met deze kinderen (verantwoording geven, uitleg geven van hoe wan wat en waarom) kom je soms tot hele mooie gesprekken.		in de tuin en op de speelplaats om deze mooi en aantrekkelijk te houden. We vegen wekelijks rondom de zandbak
7	Tijdens kringgesprekken wisselen kinderen ervaringen uit. Kinderen krijgen verantwoording voor hun weektaak. Er is ruimte	Door steeds, zowel in gesprek als begeleiding, de leefwereld van het kind op te zoeken groeit de relatie met het kind. Kinderen werken samen	Ik werk steeds met de kinderen samen aan de inrichting van een rijke leeromgeving die beide partijen aanspreekt. Kinderen krijgen taken voor	Samen met de trein op excursie riep grote verbondenheid op in de groep. Jaarlijks schoolkamp.	

	voor het nemen van initiatieven.	aan moeilijke opdrachten.	het schoonhouden van de klas.		
8	Goede relatie doet veel. Ik probeer achter werkelijke reden te komen wanneer kind zich afzondert. Kringgesprekken: interesse voor de ander. zich inleven in de ander. Kinderen krijgen verantwoording voor leerproces, voelen zich serieus genomen. Zijn trots, dat het gelukt is.	Er is veel ruimte om samen te werken. Onze groep heeft een spelletjesdag georganiseerd en begeleid voor de midden/onderbouw. Kinderen helpen kinderen met lezen/begrijpend lezen in middenbouw. Schoolkamp: gaat goed zonder regels. Kan basis zijn voor positief omgaan met elkaar ook tijdens contractwerk.	Goed voorbeeld van leerkracht erg belangrijk	De groep heeft meegedaan met wandelen voor water. Wat een verbondenheid met de groep en de wereld buiten Moergestel. Grootouders hebben verteld over 2 ^e wereldoorlog.	
9	Tijdens kringgesprekken: het respect hebben voor elkaars belevingen, succeservaringen en leersuccessen zoals zwemmen, fietsen e.d. zorgt ervoor dat ze deze ook positief ervaren. Je emoties bespreekbaar durven maken en je kwetsbaarheid durven tonen. Tijdens de complimentenkring. Hier zie je een groot mee- en invoelbeleving en betrokkenheid. Onvoorstelbaar wat ze op deze leeftijd al door hebben van onbesproken	In de relatie tussen leerkracht en leerling. Onvoorstelbaar wat een vertrouwensband je in korte tijd kan opbouwen. Dat grenzeloos vertrouwen op deze leeftijd is zo natuurlijk. Doordat ik met deze leeftijdsgroep werk (4-5 jarige) heb je ook een enorme verbondenheid met de ouders/grootouders/ opvang. Samen achter een kind staan en samen nastreven wat voor belang is voor dat kind. Enorm belangrijk.	Ik maak samen met een kind of groep afspraken. Vaak nadat er een voorval is geweest. Kinderen denken mee over de inrichting van de klas. Dit is heel uitdagend. De ene situatie leidt vaak naar een andere/ meer uitdagende. Je begint met iets en gaandeweg groeit dit met de groep of met een klein groepje. Mooi is dan om te zien wie de verantwoordelijkheid hierover neemt. Hoe gaat dit proces, wie denkt er mee?	Schoolkamp Het ultieme wapen voor verbondenheid. Wat dit voor het groepsgevoel en groepsbeleving doet is niet te omschrijven. Het samen zaken beleven, samen eten, samen slapen doet zo veel! Tijdens Bisk of rode draad projecten. Er is een korte verbondenheid. Het verdwijnt weer even snel als dat het in hun leventje is gekomen. Gehandicapten, ouderen, bejaardenhuizen, verenigingen komen ter sprake in de kring.	Jonge kinderen staan nog zo natuurlijk in de omgeving. Ze vormen nog zo'n geheel. Beestjes vangen, het verwonderen en bewonderen. Maar vooral het beleven. Deze kinderen zijn nog natuur(lijk)! Daar krijgen ze alle ruimte voor.

	moelijkheden en dilemma's of werkpunten van een ander. Kinderen krijgen de ruimte om zich terug te trekken. Hier kunnen zomaar uit het niets de geweldigste en verrassendste elementen ineens duidelijk worden, beleefd of besproken worden.				
--	---	--	--	--	--

Bijlage 9: matrix vragenlijst kansen en mogelijkheden leerkrachten

Kansen	Jezelf	Ander	Materie	Sociale	natuur
Respondent					
1	Ik zie kansen in de relatie tussen leerkracht en leerling Ook in praktische dingen. Er moet ruimte voor individuele uitleg blijven. Kinderen willen gewoon dat je hen individueel helpt. Kinderen zich bewust laten worden van hun eigen gevoelens en helpen die te verwoorden.	Voor kinderen die daar behoefte aan hebben ook een plek creëren, net zoals stilteruimte, waar je wel geluid mag maken. Specifieke vraag voor specifieke kinderen, er zijn ook kinderen die willen bijkletsen met kinderen uit andere groep.	Uitleggen waarom er bepaalde afspraken zijn. Er zijn kinderen die er geen last van hebben Anderen voelen zich niet serieus genomen Wanneer je niet serieus genomen voelt dan is verbondenheid ver te zoeken.	Begin schooljaar kans om groepsband te verstevigen.	
2	Investeren in het goed leren kennen van de kinderen. Goede start van schooljaar voor duurzaam resultaat Hele jaar plezier omdat je aan het begin groep goed hebt neergezet. Verstevt ook de band met jezelf.	Bindende activiteiten plannen. Juiste interventies plegen.	Leerkracht is basis Goed voorbeeld, zuinig met spullen opruimen, modeling. Veel bespreken en terugkoppelen.	Goede start van schooljaar duurzaam resultaat. Hele jaar plezier omdat je aan het begin groep goed hebt neergezet. In het begin contractwerk op laag pitje en werken aan verbondenheid versterken. Door spelletjes; leren vertrouwen op elkaar. Werken aan groepsverbondenheid: na observatie aanbod doen.	
3	Veel ruimte nemen en bieden voor ErvaringsGerichte dialoog. Echt luisteren naar kinderen.	Kinderen ervaringen op laten doen waarin ze samen iets	Voorwaarden scheppen zodat kinderen autonoom kunnen		Daar waar mogelijk kinderen ruimte geven

	Je inleven in zit niet alleen in de kring ook tussen door oprechte belangstelling tonen.	beleven/bereiken	werken.		
4	Tijdens evaluaties kinderen waardering uit laten spreken voor elkaar.			Veel activiteiten ondernemen in de groep waarin ze samen iets kunnen beleven/bereiken	Meer met kinderen praten over de natuur.
5	Aandacht groepsbinding Nog meer tegemoet komen aan behoefte jonge kind. Kind moet zich veilig voelen. Kansen grijpen die zich voordoen om iets bespreekbaar te maken. Gevoel geven dat ze er mogen zijn Dat je om ze geeft Ze wilt leren kennen.	Aandacht groepsbinding Het hele jaar door. Steeds weer nieuwe stomers. Kansen grijpen die zich voordoen om iets bespreekbaar te maken.	Goede voorwaarden creëren zodat handig opgeruimd kan worden. Overzichtelijk		
6 kansen verbondenheid team	Mezelf even inhouden en niet altijd klaar staan voor de ander zodat ik mensen ruimte en kans geef om te reageren.	Via vieringen, teamvergaderingen met het hele team, open gesprekken. koffiedrinken voor en na school, samen eten met het team	Kritisch blijven kijken (met een open blik) naar je omgeving. De centrale ruimtes en je lokaal. <i>Pluim en tip in vergaderingen terug laten komen, in bouwoverleg gebeurt het nu al. Het kan ook tijdens teamvergaderingen in de teamkamer enz. je zou iedere keer een andere ruimte kunnen nemen.</i>		

7	Kinderen ervaringen uit laten wisselen. Ruimte voor stilteplek geeft kinderen mogelijkheid tot geconcentreerd werken en verbondenheid met zichzelf. Kinderen krijgen ruimte voor eigen initiatief. Ze krijgen verantwoording voor eigen weektaak.		Niet onmogelijke eisen Rekening houden met en je In beleving kind verplaatsen.		Mezelf meer in de natuur verdiepen en dit terug laten komen in schoolaanbod
8	Kinderen meer eigenaar van eigen leren leerproces maken dan ontstaat er verbondenheid. Kinderen serieus nemen. Op dit moment m.i. te weinig eigen keuzemogelijkheden door ons aanbod. Samen met kinderen groep 8 een musical uitzoeken en neerzetten. Veel ruimte eigen inbreng. Eigenaar maken van proces. Ook goed voor groep[binding	Als leerkracht nog meer kansen creëren tot en stimuleren samenwerking.	Zo weinig mogelijk, zinvolle afspraken in overleg met kinderen en die ook handhaven.	Rijkere leeromgeving creëren.	
9	Ik zie bij kleuters heel veel mogelijkheden in hun ontwikkeling om hier aan te voldoen maar bij het "schoolkind" voel ik dat niet. Dan ervaar ik vaak onverschilligheid met betrekking tot verbondenheid. Het nieuwe gebouw biedt kansen. De rust die er heerst, de saamhorigheid, hoe we samen voor zaken staan en werken.	Naar mijn gevoel zijn we weer meer van elkaar op de hoogte. Maar ik kijk wel uit naar gezamenlijk lunchen/ pauzeren van het team.	Hier ligt een verantwoording bij de leerkrachten. Samen met kinderen regels maken, maar die ook handgaven.	Ik prijs me nog steeds gelukkig dat ik in Moergestel woon. Je weet wat er speelt en leeft en heb het gevoel dat ik hier een korte lijn met de belevingen van de kinderen heb. Dit biedt veel kansen.	Ik hecht persoonlijk heel veel belang aan de natuur. Maar dan komt het puntje van de natuur van het kind of de natuurlijke omgeving soms in het gedrang. Je moet natuur kunnen beleven maar het moet niet ten koste gaan van de natuurlijke omgeving. Wanneer kinderen beestjes hebben gevonden en daarna voor het beestje blaadjes af gaan rukken vind ik moeilijk!

